

ВАСИЛЬ КАПНІСТ.
(1756—1823)

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОВЛИН

ВАСИЛЬ КАПНІСТ*)

(1756—1823)

I.

„Друг Родины он был”. — Ці правдиві слова з автоепітафії Капніста найкраще і найглибше передають нащадкам всю суть цієї людини і громадсько-політичного діяча. Бо все життя Василя Капніста — з початку і до кінця — було присвячене натхненному служінню своїй Батьківщині. Глибоко-поетична натура, тонкий лірик, закоханий у своїй чудовій і затишній Обухівці, якій він присвятив прекрасні строфи, — він не вагався ні хвилини — чи гострою, пекучою сатирою бичувати російську централістичну політику, скеровану проти України, чи навіть кидати все, сім'ю, поезію, російських друзів, масток, впливове службове становище одного з перших дворян Імперії, і їхати закордон, шукати там допомоги для своєї, уярмленої Москвою, Батьківщини, наражуючи-ся на небезпеку традиційного й облудного російського тавра „зрадника”, на гоніння, на смерть. Глибоко самолюбна вдача, ображений своїми найкращими друзями, він, після багатолітньої ворожнечі, перший простягав їм дружню руку тоді, коли цього вимагали інтереси його батьківщини — її визволення або навіть найменше полегшення того важкого ярма, яке лягло на її страдницькі плечі. Відомий письменник, член Російської Академії і багатьох літературних товариств, інтимно своя людина в колі вищої петербурзької інтелігенції того часу, він, з походження напівгрек, напів-українець, завжди і скрізь — і в чужому російському оточенні, і на закордонній чужині, і на Батьківщині, де він прожив більшу частину свого життя, — залишався українцем в найкращому, найглибшому розумінні цього слова — українським патріотом, велич імення якого пережила багато поколінь і вічно залишиться на скрижалях нашої історії.

Капністи у XVIII ст. були нові люди на Україні. Традиційна генеалогія Капністів дуже заплутана. Вона каже, що Стомателло

*) Цей нарис являє собою окремих розділ приготованої до друку праці автора: „Люди Старої України (XVIII ст.)”.

Петрович Капніссіс, грек з острова Занте, що належав тоді Венеції, р. 1702 дістав од дожа Алоїзо Моченіго графський титул Венеціанської Республіки. Це, мабуть, так і було. Але далі починаються генеалогічні кунштштюки, які викликають зовсім слушні сумніви дослідників. Бо-ж Капністи хочуть довести, що той Петро Христофорович, який допомагав своїм загоном російському цареві Петрові I підчас війни з турками (1710-1711 рр.) і після прутської поразки втік до Росії, був унук того Стомателла Капніссіса. Це була безперечна нісенітниця, сенс якої полягав хібащо в тому, щоб причепити безрідного (або худорідного) грека Петра Христофоровича до одноіменного венеціанського нобіля. Так чи інакше, Петро Капніст оселився в російській державі. Це і був дід Василя Васильовича Капніста.

Син його Василь Петрович Капніст перейшов до Росії (власливо, до Слобідської України) разом з батьком р. 1711, був бойовий старшина. Він відзначився в Кримських походах 1736 і 1738 років, і 1737 був призначений полковником Миргородським, діставши там багаті маєтки. На початку 1750-х років він став жертвою доносу, який обвинувачував його у державній зраді супроти Росії і зокрема — у змові і готуванні атентату проти імператриці Єлизавети, а також у різних зловживаннях і надужиттях підчас командування Миргородським полком. Ця сенсаційна справа, що завдала багато лиха Капністові (він був усунутий від уряду і заарештований) виявилася блефом. В. П. Капніст був реабілітований, нагороджений рідким серед української старшини російським чином бригадира і призначений командиром Слобідських полків. Він брав участь у Семилітній війні й 19. VIII. 1757 р. впав у битві при Грос-Егерсдорфі, у Пруссії.

В. П. Капніст був одружений двічі: першим шлюбом з якоюсь грекинею Согден; другим — з Софією Андріївною Дунин-Борковською, донькою бунчукового товариша, що поріднило Капністів майже з усією вищою українською старшиною (Дунин-Борковські, Апостоли, Скоропадські, Лизогуби, Забіли, Бороздни, Домонтовичі, Танські, Томари, Шираї, Леонтовичі, Галагани, Корицькі, Ждановичі, Турковські, Марковичі, Дублянські, Гудовичі тощо) і увело їх у коло української шляхетської аристократії.

Діти від обох шлюбів (6 синів і, здається, одна донька) утворили немов би дві окремі родини Капністів, дальша історія яких пішла різними шляхами. Грецька родина В. П. Капніста складалася з двох синів. Старший, Данило Васильович, що вчився у Київській Академії, помер до 1759 року. Другий син — Ананій (чи

Олексій) Васильович був бунчуковим товаришем і помер до 1802 року.

Друга — українська — родина В. П. Капніста складалася з чотирьох синів. Старший з них — Микола Васильович служив у гвардії, де мав чин прапорщика (1788), а згодом був на цивільній службі, де дістав чин надвірного радника (1802). Він був Кременчуцьким (1788) і Градизьким (1789) повітовим і Катеринославським губерніяльним (1705) маршалом шляхетства. Був одружений з донькою бунчукового товариша Маврою Григорівною Новицькою (першого подружжя — Требинською) і був живий ще р. 1811. Четвертий син В. П. Капніста — Андрій Васильович, гвардії підпоручник у відставці (1802), помер божевільним. Зате обидва наймолодші сини В. П. Капніста — Петро і Василь були дуже інтересні люди. Петро Васильович Капніст народився десь на початку 1750-их рр. З року 1758 він числився на військовій службі, яку покинув р. 1775 у чині гвардії прапорщика. Є відомості, що його відставка була викликана особистою сутичкою з усемогутнім тоді кн. Потьомкіним. Після відставки Петро Капніст виїздить за кордон, де перебуває (з перервами) понад 20 років. Він побував у Голляндії і Франції, де жив у 1789-1793 рр. і служив у ляйб-гвардії короля Людовика XVI і був свідком Великої Французької Революції. Згодом він жив у Англії, звідки вивіз дружину — англійку (Елизавету Тимофіївну Гаусман). Він повернувся на батьківщину переконаним республіканцем і, власник 800 кріпаків (у Полтавській і Катеринославській губерніях), в своєму маєтку — с. Турбайцях (Хорольського повіту) завів „республіку”. Це, звичайно, межувало з дивацтвом, але в основі цього були справді глибокі й щирі переконання республіканця-демократа. Петро Капніст помер 22. XI. 1826 року.

Іншої вдачі був його молодший брат, зв'язаний з ним багатолітньою дружбою і спільністю національно-політичних інтересів. Василь Васильович Капніст народився року 1756 в селі Обухівці, Сорочинської сотні, Миргородського полку. Він рано втратив батька, і його молоді роки пройшли в українському оточенні матері. Софія Андріївна Капніст, народжена Дунин-Борковська, була дуже інтересна людина. Це був справжній тип старої української жінки-матері, господині, патріотки. „Наша бабушка, — пише про неї донька В. В. Капніста, — Софія Васильовна Скалон, — оставшись вдовою, жила в Обуховке. Хотя она происходила из хорошей дворянской фамилии..., но была мало образована. Недостаток образования искупался в ней природным умом. Владея большим имением мужа, состоявшим из 6000 душ в разных губерниях Мало-

россии, именем неустроенным и следственно малоодоходным, она, несмотря на это, употребляла все средства, чтобы дать хорошее образование своим 4 сыновьям: Николаю, Петру, Андрею и Василию, поместя их в лучший того времени Петербургский пансион". Вона зберегла й упорядкувала маєтки свого покійного чоловіка і залишила своїм дітям багату спадщину. Була щира українська патріотка, в кращому, старосвітському розумінні цього слова, вдягалася в українське національне вбрання, розмовляла виключно українською мовою і не любила дружини свого сина Василя тільки за те, що та була „московка". Саме вона посіяла в душі своїх синів зерна українського патріотизму, що згодом дали такі багаті плоди. Майже всі сини її були українські патріоти. Микола Васильович, дідич с. Манжелії, і вся його родина розмовляли звичайно українською мовою. На вимогу Петра Васильовича, священник с. Турбайців виголошував казання тільки українською мовою. А Василь Васильович, хоч і писав свої твори російською мовою і був відомий російський поет, посів визначне місце в історії боротьби українського народу за свою державну незалежність.

Отже, освіту свою В. В. Капніст дістав у Петербурзькому пансіоні. Саме з того часу починаються його широкі й дружні зв'язки в колах російської інтелігенції, які він зберіг на все життя. Р. 1771 Капніст вступає на службу капралом ляйб-гвардії Ізмайловського полку і того ж року дістає чин підпрапорщика. На початку 1772 року він переходить сержантом до Преображенського полку, де р. 1775 дістає чин прапорщика. Але незабаром він виходить у відставку з чином підпоручника гвардії і повертається на Україну.

Немає сумніву, що військова служба не припала до серця молодому Капністові. Він явно потрапив не на свою стежку. І відставка, очевидячки, була тільки антрактом перед дальшими, широкими кроками життя. Капніст шукає нових шляхів — знайти їх було йому, видимо, не так легко, тим паче, що в нього рано прокидається дух протесту проти встановленого „порядку", спочатку протесту стихійного, а згодом свідомої політичної боротьби проти російського централізму. З цього погляду дуже характерна справа, яка виникла р. 1776, ще коли Капніст був на службі. Того року „находящійся въ Малороссіи у покупки строевыхъ лошадей Псковскаго карабинернаго полку" підполковник Баранов подав своєму вищому начальству „челобитную", де він скаржився „на отставнаго гвардіи прапорщика Петра Капниста и гвардіи жъ Преображенскаго полку сержантовъ Василья и Андрея Капнистовъ же въ вызываніи ими его, Баранова, въ Малороссійскомъ городѣ Хоролѣ за напоминаніе имъ тѣмъ сержантамъ, для чего

они осмѣливаются, въ противность имянного указа, ѣздить не въ позволенномъ экипажѣ, то-есть четвернею въ каретѣ и съ вершниками, и что на двухъ человѣкахъ была ливрея, выкладенная вмѣсто петлицъ бѣлымъ узкимъ галуномъ, — на поединокъ и въ разбросаніи пасквильныхъ ругательныхъ писемъ”. Ображений підполковник просив о „учиненіи съ ними за что какъ законы и указы повелѣваютъ”. І пішла писать губернія. Фельдмаршал кн. О. М. Голіцин вдався до Військової Колегії та до Малоросійської Колегії, яка, в свою чергу, доручила перевести слідство Миргородському судові. Цілком невинний епізод на весіллі в домі земського судді Миргородського повіту Семена Родзянка, який женив свого сина, бунчукового товариша Омеляна Родзянка, набрав би дуже прикрого характеру для молодих Капністів. Та, спасибі, слідство встановило, Капністи (мова мовилася про Андрія та Василя Капністів, бо Петро, як відставний, не підлягав обмеженням), „будучи на сватбѣ, ѣздили верховыми лошадми, и на людяхъ ихъ ливрея была съ простого сѣраго сукна”, а Військова Колегія, з свого боку, прикро зауважила амбіціозному підполковникові, що в такій приватній справі йому „Военную Коллегію бесполезными переписками утруждать не надлежало”. Так ця кляузна справа і закінчилася нічим.

Утворення лівобережно-українських намісництв відкрило перед молодим Капністом перспективи службової діяльності на Україні. Спочатку він шукає собі долі на шивільній службі. Мабуть, за допомогою своїх родичів — Дунин-Борковських, він р. 1781 дістає посаду стряпчого в Чернігівському Верхньому Земському Суді. На початку наступного року 25-літний В. Капніст був обраний маршалом шляхетства свого рідного Миргородського повіту. Але, мабуть, тоді Капністові потрібна була служба для заробітку, і він шукає її в Петербурзі. Р. 1782, у серпні, за допомогою О. Безбородька (можливо, Капністові тут став у пригоді його швагер М. О. Львов, великий приятель Безбородька), він був призначений контрольором Головного Поштового Управління, але і на цій посаді витримав не більше року. У травні р. 1783 він знову подався до демісії і повернувся на Україну, бо він, як казав його приятель І. І. Хемніцер, „писать хочеть, потому что, можетъ быть, онъ свое блаженство въ етомъ находитъ” (лист до О. М. Львова з 2. VII. 1783 р.).

II.

Цей петербурзький період в житті В. Капніста мав неабияке значення для розвитку його літературної діяльності. Зокрема, Капніст входить до того цікавого й важливого в історії російської

літератури й громадської думки XVIII ст. кола літераторів, що гуртувалося навколо найвизначнішого з російських поетів того часу — Гаврила Романовича Державіна. Один з учасників цього літературного гуртка, відомий російський поет, байкар і державний діяч (був міністром юстиції за Олександра I) Іван Іванович Дмитрієв, у своїх Записках пише: „Н. А. и Ф. П. Львовы¹, А. Н. Оленинъ², П. А. Вельяминовъ³ составляли почти ежедневное общество Державина. Здѣсь же познакомился я съ Василиемъ Капнистомъ. Онъ по нѣскольку мѣсяцевъ проживалъ въ Петербургѣ, приѣзжая изъ Малороссіи, его отчизны, и веселымъ остроуміемъ, вопреки меланхолическому тону стиховъ своихъ, оживлялъ нашу бесѣду”.

До цього дружнього гурту належали ще: відомий байкар Іван Іванович Хемніцер (згодом, з 1782 р., російський генеральний консул у Смірні), поет-українець Іполит Федорович Богданович (1743-1803), урядовець Колегії Закордонних Справ, член Російської Академії, автор славнозвісної поеми „Душенька”, літератор Олександр Васильович Храповицький (1749-1801), родом із Смоленської шляхти, статс-секретар імператриці Катерини II і автор цікавого „Дневника” (1782-1793), колись генерал-аудитор-лейтенант у штаті фельдмаршала гр. К. Розумовського (1772), старший брат В. В. Капніста — П. В. Капінст та інші. Це був хоч і невеличкий, але найвпливовіший осередок поступової російської літератури і громадської думки того часу, далекий і від соціально-політичного радикалізму Радіщевського гуртка (зокрема його „Вольного Общества Любителей словесности, наукъ и художествъ” або його „Собрания переводчиковъ” і „Общества для напечатанія переводовъ”, де брали участь також українці — К. І. Дараган, І. Оп. Кованько, І. І. Богаєвський, І. Г. Долинський тощо), хоч контакт між ними був (власне, між Радіщевим і Державіним, одним з небагатьох, кому Радіщев послав примірник свого „Путешествія изъ Петербурга въ Москву”) і від реакційности В. Рубана й *tutti quanti*. В цьому дружньому колі високо тримали прапор літератури і дивилися на неї, як на найвище служіння суспільству. Вони з огидою й обуренням ставилися до звичайної тоді моди на „лідносну

¹ Миколай Александрович Львов (1751-1803), член Російської Академії, письменник і поет, перекладач Анакреона і трактату Палладія, тонкий літературний критик, талановитий архітект і теоретик мистецтва, нарешті, геолог. Федір Петрович Львов (†1835), двоюрідний брат і зять М. О. Львова, — письменник і поет.

² Олексій Миколаєвич Оленін, вчений, літератор, amator мистецтва і старовинностей, згодом директор Імператорської Публічної Бібліотеки в Петербурзі.

³ Петро Лукич (в Дмитрієва неточно: П. А.) Вельяминов, поет.

поезію” і не дарма саме Капніст, у своїй „Сатирѣ” затаврував відомого тоді петербурзького літератора, українця родом, В. Г. Рубана:

Но можно ли какимъ спасительнымъ закономъ
 Принудить Рубова⁴ мириться съ Аполлономъ,
 Не ставитъ на подрядъ за деньги гнусныхъ одъ
 И рыломъ не мутитъ Кастальскихъ чистыхъ водъ?

В це коло В. Капніст увійшов і як відомий літератор, поет, і як свояк М. Львова і (згодом) Державіна.⁵ Ще р. 1774 Капніст, якому було тоді 18 років, написав свій перший твір, французькою мовою, „Ode a l'occasion de la paix conclue entre la Russie et la Porte Ottomane a Kaynard le 10 Juillet Anno 1774.”

Та особливо відомим стало ім'я Капніста, коли р. 1780 була надрукована в „Санктпетербургскомъ Вѣстникѣ” його славнозвісна, дуже гостра „Сатира” („Сатира первая”⁶). „Она — згадує М. О. Дмитрієв — возбудила негодованіє на сочинителя за личности”. (Капніст бичує в ній реакційних, здебільшого бездарних, російських літераторів того часу), після чого Капніст „закалявся писать сатиры”. В Державінському літературному гуртку Капніст займав особливе місце. Цілоком слухно пише знавець Державіна і редактор академічного видання його творів — акад. Я. К. Грот: — „Капнисть, не обладая такимъ самобытнымъ талантомъ, какъ Державинъ,... далеко превосходилъ его въ свѣтскомъ образованіи, въ знаніи теоріи искусствъ, въ версификаціи и даже въ правильности русскаго языка, хотя и не могъ, въ употребленіи его, освободиться отъ слѣдовъ своего малороссійскаго происхожденія даже на письмѣ.” Між іншим, Капніст, разом з І. І. Дмитрієвим, брав участь у редагуванні творів Державіна. Людина високої культури, знайомий з античними мовами і великий прихильник клясицизму, — Капніст вніс багато нового і в російську літературну мову, і в ідейний арсенал російської літератури. Він був одним з тих культурних українців, які так багато зробили в XVIII—XIX ст. для розвитку російської літературної мови, або, власне кажучи, мови україн-

⁴ Підкреслення скрізь наші.

⁵ В. Капніст був одружений з Олександрою Олексіївною Дьяковою (нар. 1759 — жива 1830), донькою бригадира О. Оп. Дьякова (1721-1791), сестри якої, Марія (їй Хемніцер присвятив свої байки) була одружена з М. О. Львовим, а Дарія р. 1795 стала дружиною Г. Р. Державіна, після смерті його першої дружини Катерини Яковлевни (народж. Бастідон). Четверта сестра — Катерина Олексіївна була за гр. І. М. Стенбок-Фермором.

⁶ Була передкрукована в „Собеседнике Любителей Россійской Словесности”, 1783, ч. 5. Згодом автор перейменував її на „Сатиру первую и последнюю”.

ської шляхетської інтелігенції того часу, і в цьому він поступається тільки перед Гоголем. Ще важливіше було те, що Капніст вніс у російську літературу кращі традиції української барокової літератури, зокрема ідеї Г. С. Сковороди (див. нижче). А втім, це питання, що вимагають спеціального дослідження.

Може, найважливіше, що вносив Капніст не тільки до Державінського гуртка, але і до цілої тогочасної російської літератури, — це високий дух демократизму, традиційного українського козацького демократизму, і палкий протест проти всякого поневолення — і національного, і соціального, і морального. Це добре відчували сучасники і передусім друзі Капніста. Не дарма ж писав колись Храповицький:

„Умъ пылокъ у тебя, приятенъ слогъ и чистъ;
Зачѣмъ не пишешь ты, любезный мой Капнисть?“

Обрання в члени Російської Академії (р. 1785) було тільки прилюдним визнанням великих літературних заслуг молодого Капніста.

Можна думати, що петербурзькі російські зв'язки Капніста були ширші і виходили за межі Державінського гуртка. Він, безперечно, близький був до масонських кіл, хоча масонські зв'язки Капніста (він сам був масоном) нам, на жаль, ближче невідомі. Він був зв'язаний також з музичними колами Петербургу (зокрема з Яном Прачем, одним з перших збирачів та гармонізаторів українських мелодій, а також, можливо, з композитором Дмитром Бортьянським і музикою Василем Трутовським). Є підстави думати про тодішнє (пізніше вони були знайомі по „Бесѣдѣ любителей російскаго слова“) знайомство Капніста з добримі знайомими Державіна — О. І. Мусін-Пушкіним, згодом графом, оберпрокурором Св. Синода й президентом Академії Мистецтв, великим аматором і знавцем та видавцем російських і українських старовинностей, що мав близькі зв'язки з українськими культурними діячами того часу. Нарешті, Капніст був „вхож“ до багатьох домів столичного „вищого світу“ (гр. О. А. Безбородько, гр. О. Р. Воронцов, кн. О. А. Вяземський тощо). Не кажемо вже про широкі знайомства Капніста серед столичної молоді, особливо гвардійської.

III.

Початок 1780-х років — це був, справді, критичний момент у житті Капніста. Перед ним відкривався уторований шлях відомого російського літератора, одного з найповажніших представників тогочасного петербурзького культурного світу. Та не того прагну-

ла українська душа Капніста. Вдумлива і щира людина, палкий патріот, він відчував своїм молодим серцем, де корінь зла, яке переживала тоді його улюблена Батьківщина. Широке петербурзьке життя і дружні відносини з багатьома представниками російського вищого суспільства не могли закрити від нього всіх язв російського централізму. Він надто добре знав Петербург, але він знав надто добре і Україну, радів з її радощів і болів її стражданнями. Поет-патріот мусів сказати своє віще слово. І написана на початку 1780-х років „Ода на рабство” пролунала могутнім і гнівним протестом молодого українського громадянина проти російської централістичної політики на Україні.

„Ода на рабство” В. Капніста має спеціальну літературу. Як відомо, традиційна версія, встановлена в історії російської літератури і громадської думки, звідки вона перейшла до широкого вжитку популярних видань, вважає, що „Оду на рабство” Капніст написав з нагоди указу Катерини II З. V. 1783 р. про заборону вільного переходу посполитих, себто про закріплення селян на Лівобережній Україні. Ця версія прийнята була і в українській науковій і популярній літературі. Цим самим питання про цей твір вважалося розв'язаним, і дослідники фактично втратили до нього інтерес. Але останніми часами (1941 р.) в чужоземній (німецькій) науковій літературі піднесено зовсім іншу думку про походження і політичний сенс цього твору. Георг Закке (Sacke) у своїй невеличкій розвідці „Karnist und seine Ode „Na rabstwo”, переконливо доводить, що „Ода на рабство” написана Капністом, як протест проти скасування державної автономії України російським урядом. Досить перечитати твір Капніста, щоб переконатися, що це, справді, так. Вже початок оди не залишає жадного сумніву, про що йде мова:

Отчизны моея любезной
Порабощенье воспою —

пише поет, рука якого „отягчена желѣзныхъ бременемъ цѣпей” (це досить дивно звучало б в устах власника кількох сот „душ”, закріпощених йому тим самим указом Катерини II). Поет малює страшну картину уярмлення своєї Батьківщини:

Куда ни обрацу зѣницу,
Омытую потоком слезъ,
Вездѣ, какъ скорбную вдовицу,
Я зрю мою отчизну днесъ:
Исчезли сельскіе утѣхи,
Игрива рѣзвость, пляски, смѣхи;

Веселыхъ пѣсенъ гласъ утихъ;
 Златые нивы сиротѣють;
 Поля, лѣса, луга пустѣють;
 Какъ туча, скорбь легла на нихъ.
 Вездѣ, гдѣ кущи, села, грады
 Хранилъ отъ бѣдъ свободы щитъ,
 Тамъ тверды зиждетъ власть ограды
 И вольность узами тѣснитъ.
 Гдѣ благо, счастье свободно,
 Тамъ рабство ихъ отгонитъ прочь.
 Увы! Судьбѣ угодно было,
 Одно чтобъ слово превратило
 Нашъ ясный день во мрачну ночь.

Справедливо зазначено було, що вже сама згадка про „грады” цілком заперечує традиційну версію про походження і сенс „Оды на рабство”. Але далі поет, хоч дещо в завуальованій формі, подає широко й сумну картину пригнічення України:

Возрите вы на тѣ народы,
 Гдѣ рабство тяготитъ людей;
 Гдѣ нѣтъ любезныя свободы,
 И раздается звукъ цѣпей:
 Тамъ къ бѣдству смертныя рожденны,
 Къ униженью осужденны,
 Несчастій полную чашу пьютъ;
 Подъ игомъ тяжкія державы
 Потоками льютъ потъ кровавый
 И зляе смерти жизнь влекутъ.

З особливою силою поет малює ставлення широких верств українського суспільства до російського панування. Це ж його земляки:

Насилія властей страшатся;
 Потупя взоръ, должны стенать;
 Поднявъ главу, возрѣть боятся
 На жезлъ, готовый ихъ карать.
 Въ веригахъ рабства унывають;
 Низвергнуть ига не дерзають,
 Обременяющаго ихъ;
 Отъ страха казни цѣпенѣють,
 И мыслію насилу смѣють
 Роптать противъ оковъ своихъ.

Це справжня картина політичних настроїв серед українського суспільства початку 1780-х років. Навіть там, де поет, в дусі того часу, покладає надії на „доброту” цариці, він не забуває додати новий штрих до попередніх скарг на гірку долю своєї батьківщини:

Когда спасительной рукой
Веригъ постыдныхъ сложишь бремя
Съ отчизны моя драгой,
Тогда, о лестно упованье!
Прервется въ тѣхъ краяхъ стенанье,
Гдѣ въ первый разъ узрѣлъ я свѣтъ.
Тамъ, вмѣсто воплей и стenanій,
Раздастся шумъ рукоплесканій,
И съ счастьемъ вольность процвѣтетъ.

Проте, зміст цього твору Капніста, безперечно, ширший, ніж це думає Г. Закке. Надто вже примітивні і непереконливі його міркування, що Капніст, як „Gutsbesitzer” і „Edelmann”, не міг протестувати проти покріпачення українського селянства. Аджеж не слід випускати з ока, що, з погляду кожного українського патріота — чи то був дідич, чи ні — формальне встановлення кріпацтва на Україні, зроблене указом російського уряду 3. V. 1783 р., було втручанням чужої влади у внутрішні справи України, отже новим порушенням її суверенних прав. Традиція цього збереглася на Лівобережжі дуже довго. Ще р. 1831 військовий губернатор Лівобережної України кн. М. Г. Репнін, щільно зв'язаний з українськими автономістичними колами, писав імператорові Миколі I: „Въ 1783 г. малороссійскіе земледѣлцы порабощены были происками тогдашнихъ царедворцевъ, клеветовъ ихъ и нѣкоторыхъ малороссійскихъ старшинъ, пожервовавшихъ счастьемъ родины для собственной корысти”. В самій „Одѣ на рабство” яскраво переплітаються два мотиви: — протест проти політичного поневолення цілої України і протест патріота-народолюбця проти нового ярма, покладеного російським урядом на українські народні маси.

Нарешті, маємо чимало даних про те, що Капніст близько стояв до демократичної думки того часу. Недарма в російській науковій літературі було вказано на близьку спорідненість „Оды на рабство” Капніста з відомою одою „Вольность” Радіщева. В. Семенніков, який спеціально досліджував це питання, пише, що „в оде Радіщева... замечается несомненное литературное соответсвие с „Одой на рабство” Капниста, написанною в 1783 году.” — „Совпадение оды Капниста с одой „Вольность” — продовжує Семенніков

— обнаруживается в нескольких отдельных мотивах” — „Эти со-
 постановления, пише він далі, указывают на несомненное соответ-
 ствие отдельных мест этих двух од. Но Радищев ли повлиял на Кап-
 ниста, или обратно — мы решить не беремся; так как точная дата
 оды „Вольность” неизвестна (вона датується звичайно, 1781-1782
 рр. — О. О.), то хронология допускает и то, и другое предположе-
 ние”. Російський дослідник все ж думає, що „более вероятным...
 представлялось бы воздействие Радищева на Капниста, так как
 ода „Вольность” гораздо сильнее по своему политическому па-
 фосу”. Залишаючи цей останній мотив, як зовсім непереконливий,
 на боці, — мусимо зауважити таке. Між двома творами є велика
 принципова відміна. Радіщев протестує лише проти соціально-по-
 літичного гніту, і то в загально-людському масштабі. Капніст ви-
 ступає, як речник країни, уярмленої іншою країною, з протестом
 передусім на ц і о н а л ь н о-політичного характеру, хоч і в ньому
 виразно брешуть соціальні мотиви. Решта залежить від поетичного
 таланту обох авторів, сили їх громадського патосу тощо. На нашу
 думку, твір Радіщева був саме відповіддю на „Оду на раб-
 ство” Капніста. Ми не вважаємо також за безперечну традиційну
 дату 1783 року. Навпаки, є підстави думати, що „Ода на рабство”
 була написана трохи раніше. На це є натяк у самому творі. Там,
 де поет згадує, що:

Стенящій въ узахъ Твой народъ
 Съ восторгомъ днесъ онъ торжествуетъ
 Твой громкій на престолъ восходъ, —

він, мабуть, має на увазі 20-ліття царювання Катерини II, яке
 припадало саме на літо 1782 р., отже задовго до видання указу З.
 V. 1783 р. Якщо це так, то можна зрозуміти й основний привід до
 написання цього твору. Саме рр. 1781-82 російський уряд зламав
 останні інституції державного устрою Гетьманщини, де, замість ста-
 рих полків і сотень, встановлено було російського типу намісни-
 цтва, які зруйнували стару адміністративну єдність державної тери-
 торії України — Гетьманщини та її традиційний козацький адміні-
 стративно-політичний устрій. Передбачалися дальші реформи в
 тому ж напрямку російського державного централізму. Капніст був
 безпосереднім свідком цих подій. За таких умов, протест Капніста,
 висловлений в його творі, був цілком зрозумілий. Що це, справді,
 було так, і „Ода на рабство” була викликана передусім російсь-
 кими централістичними реформами на Україні 1780-х років, видно
 з того, що згодом, 1791 року, українські автономісти, протестуючи
 через того ж таки В. Капніста на міжнародньому форумі проти ро-

сійської тиранії, вбачали її зокрема в губерніяльній реформі 1781-1782 років⁷.

Протест Капніста набирає особливої сили і стає небезпечним і для твору, і для самого автора. Недарма ж був так наляканий приятель Капніста — Державін, коли р. 1786 виникла думка про видання „Оды на рабство” і піднесення її імператриці. Воно, справді, було б як казав Державін, „съ здравымъ разсудкомъ несходно”. „Ода на рабство” вперше побачила світ лише р. 1806, за іншої епохи, але не могла ввійти до повної збірки творів Капніста 1849 р.

Був ще один цікавий момент, спільний і для Радіщева, і для Капніста. Як відомо, „Вольность” Радіщева була написана у зв'язку з подіями Великої Американської Революції 1776 року. Треба пошкодувати, що досі українські дослідники не звертали уваги на проблему впливу Американської Революції на розвиток української національно-визвольної думки і руху кінця XVIII ст. Аджеж ідеї і гасла американських патріотів XVIII в. були надзвичайно близькі українським автономістам того часу, ближчі навіть, ніж ідеї Великої Французької Революції 1789 р. Можливо, що в лавах американських інсургентів билися й українські волонтери, імення яких загубилися в проваллях історичного забуття. Маємо підстави думати, що образ визволення Сполучених Штатів Північної Америки з-під англійської влади стояв і перед духовим зором Капніста. Недарма він казав родичам, що якби йому не дісталася Обухівка, він „решительно оставил бы отечество, переселившись в Америку”. Це зайвий раз рекомендує В. Капніста, як глибоко-переконаного демократа, і саме з цих позицій він виступав в „Оді на рабство” проти російського „іга” на Україні. Цікавий також другий твір громадської лірики Капніста — його „Ода на истребление въ Россіи званія раба Екатериною II” р. 1786.⁸ В обох випадках це був протест не шляхтича, не дідича, а передусім щирого гуманіста, і з цього погляду „Ода на рабство” Капніста, мимо її неминучого цареславодства, була ідейним попередником національно-визвольної поезії Т. Шевченка. Цілком правий був М. Драгоманов, який казав, що „першим проявом того демократизму (на Україні

⁷ Недарма ж оповідали в Польщі (р. 1791), що серед київських, кременчуцьких і переяславських міщан, в наслідок російських реформ 1780-х рр., лунали голоси про те, що лишається тільки одне: покинути рідні міста і податися до польської України.

⁸ Написана з нагоди указу Катерини II р. 1786 про заборону підписуватися „раб” у зверненнях до верховної влади (треба було вживати терміну „верноподданный”). Твір Капніста був надрукований того ж року в „Новых Ежемесячных Сочинениях” ч. XV.

— О. О.) треба признати „Оду на рабство” В. В. Капніста”... Так зрозуміли твір і його сучасники (згодом це розуміння замутилося і стало однобічно-тенденційним), і кличка „Васька Пугачов”, — під якою він відомий був в інтимному колі російських друзів (1787 р.), дісталася йому не дарма.

IV.

1780-ті роки — це, безперечно, один з найцікавіших періодів в житті В. В. Капніста. Це роки формування його філософського світогляду, роки оформлення його громадсько-політичної ідеології, роки великої і напруженої праці над самим собою. На жаль, ми взагалі мало знаємо внутрішнє життя цієї небуденної людини. Деяке світло проливають хібащо літературні твори Капніста, а також листування (власне, його уламки) з найближчим його серцеві другом — Гаврилом Державіним. Що єднало цих двох, так різних і віком, і службовим станом, а найголовніше — національністю, людей? Державін був значно старший за Капніста, службове становище посідав незрівняно вище (він був тоді губернатором, а незабаром став сенатором, що швидким кроком простував до вищих ступенів державної ієрархії, яку він закінчив міністром юстиції за Олександра I, — а Капніст перебував у відставці, з скромним чином спочатку підпоручника гвардії, а потім надвірного радника), належав до панівної нації й зовсім не співчував українським прагненням свого друга. Він, зрештою, не був таким вільнодумцем як „пылкій умомъ” „любезный другъ” „Васенька” Капніст. Правда, Державін був щира й одверта аж до різкості людина, що мала власні погляди і мала мужність не критися з ними: він, справді „истину царямъ съ улыбкой говорил”, і його улюбленій „Фелицѣ” (Катерина II) не раз доводилося слухати від свого найкращого поета і щирого прихильника досить прикрі істини. Літературознавці і досі недооцінюють громадської лірики цього видатного російського поета. Безперечно, це, як і взагалі спільне служінням музам, зближувало цих двох визначних людей — українця і росіянина. Їх об’єднували спільні літературні смаки⁹, — спільне розуміння поезії — і як „приємного лимонаду” (серед важкої спеки й задухи!), і як гострого бича проти різних пороків суспільства, хоч в українського поета бич сатири був куди гостріший і навблаганніший: Державін ніколи не дійшов би до „Оди на рабство”, тим паче „Ябеды”. Зближення їхнє було згодом (р. 1795)

⁹ Хоч проф. Д. Чижевський слушно називає Капніста „ліриком по державінського часу”, підкреслюючи, що „його симпатії належали колу Карамзіна”.

посилене ще близькими родинними узами: вони були одружені з рідними сестрами Дьяковими — і тісній дружбі сестер відповідала дружба їх чоловіків.

Дружба з Державіним займала особливо велике місце в житті Капніста 1780-х рр. „Какъ бы я полетѣлъ къ Вамъ, ежели бъ были крылья! — писав Капніст Державіним (до Тамбова) з Обухівки 20. VII. 1786 року. — А то нѣтъ, привязанъ къ дому и женой, и дѣтьми, и економіей, и должностью, и дѣлами. Сколько цѣпей! Но, право, думаю, что нетерпѣніе мое всѣхъ ихъ разорветъ и понесетъ меня къ вамъ на воскриліяхъ кибиточныхъ. Понесусь... тебя обнятъ, переобнятъ, дорогой губернаторъ (Державін був тоді губернатором у Тамбові — О. О.). Видно, что я объ васъ съ великимъ рвеніемъ думаю, что часто вижу васъ во снѣ... Безъ васъ, я чувствую, мнѣ не можно быть совершенно счастливымъ”. „Ганюшка” й „Катенька”, перші діти Капніста, були названі на честь подружжя Державіних.

Дуже дружній тон знаходимо і в листах Державіна до Капніста того періоду. 29. IV. 1785 р. Державін писав другові (з Петрозаводська): „Васенька, любезный мой другъ, — Христось Воскресъ! Пишу все коротко, для того что пуститься къ тебѣ писать пространно, то мысль за мыслью, чувства за чувствами слѣдуютъ... Дожидаюсь нетерпѣливо, какъ самъ пріѣдешь; тогда тушу къ тебѣ съ словами выпущу и напою тебя моимъ открытымъ сердцемъ... Пріѣзжай, пожалуй, мой другъ, дай на себя наглядѣться”. „Милые наши Копиньки” — звичайний вислів у листах подружжя Державіних до Капністів. Найкращий біограф Державіна — акад. Я. К. Грот стверджує, що „самыя дружескія чувства Державинъ питалъ, повидимому, къ Капнисту”.

Яким теплим подихом ніжної дружби віє досі від листів Капніста до Державіна! Так, багато чого різнило цих людей, і все ж їх тягло один до одного. Капніст більше сердечного вогню вкладав у цю дружбу. Ось глибоко зворушливі рядки його листа до Державіна з 10. V. 1789 р. (Обухівка), де він висловлює співчуття з приводу різних лих, що спіткали його друга: „Умирающіе тогда около меня сыны мои не занимали всей моей души: она была исполнена скорбью о васъ, скорбію, свойственною той дружбѣ, которою я съ вами связанъ и которая составляетъ великую часть моего благоденствія. Безсилень помогать, мнѣ оставалось лишь сострадать съ сами. Нѣсколько разъ принимался писать къ вамъ; перо падало изъ рукъ; печаль моя не находила словъ”.

Куди холодніша, куди розсудливіша дружба Державіна, який, зрештою, дуже любив свого „любезного друга Васеньку”, не упу-

скав жодної нагоди, щоб не „пожурить” його за те, за се, а то й просто, бувало, мокрим рядном напнути. Ось що писав Державін своєму приятелеві 31. XII. 1789 р. у відповідь на його, до речі, — справедливу критику (якої Державін взагалі не терпів) оди Державіна „Фелица”: „Скажу откровенно мои мысли о твоихъ стихахъ „Отвѣтъ Рафаэла пѣвцу Фелицы” (або, як жартівливо називав Капніст свій твір, пересилаючи його Державіну: „Рапортъ лейб-автору отъ екатеринославскихъ музъ трубочиста Василья Капниста” — О. О.): ежели они у васъ, в Малороссіи, хороши, то у насъ, в Россіи, весьма плоховаты... Нѣтъ ни правильнаго языка, ни просодіи, слѣдовательно и чистоты. Читая ихъ, должно бормотать по тарабарски и разногласица въ музыкѣ деретъ уши. Мысли низки, какъ то, что не изъ чего сдѣлать рамъ на картину, ибо я не къ столяру, но къ живописцу просьбою моею относился. Изображенія смѣшны и отвратительны, какъ то, что на туловище одной богинѣ голову приставляешь другой, и съ поясомъ лѣзешь подъ подолъ къ той героинѣ, которую самъ хвалишь. Похвалы ей грубы, ибо всякъ видитъ сущую въ нихъ ложь, что она о благѣ и спокойствіи всѣхъ царствъ земныхъ не печется, когда воюющихъ противъ ея поражаетъ. Шутки не забавны, а язвительны... Ежели ты хочешь впередъ писать прямо по-русски, то приѣзжай къ твоимъ друзьямъ (себто до Петербургу — О. О.) и совѣтуй съ ними, или оставляй, что напишешь, про твоихъ земляковъ; а безъ того не токмо читать или печатать, любя твою славу, стиховъ твоихъ, но и принимать ихъ не будемъ; ибо, кромѣ твоей оды *На де ж ды и сатиры*, здѣс при твоихъ друзьяхъ написанныхъ, послѣдующіе твои сочиненія никакого уваженія не заслуживаютъ. Ежели такими стихами подаришь ты потомство, то и въ самомъ дѣлѣ прослывешь парнасскимъ трубочистомъ, который хотѣлъ чистить стихи другихъ, а самъ нечистотою своихъ былъ замазанъ. Сіе не я одинъ, но и всѣ, прочтя твои присланные сюды стихи, сказали; и я ихъ рѣчи лишь положилъ на бумагу съ таковою же искренностію, съ каковою есмь навсегда”. „Истинный твой и по конецъ жизни преданный другъ” (підпис Державіна в листі до Капніста) був занадто холодний, а до кінця життя обом було ще далеко.

Вже з цього листа Державіна стає ясным, що обидва друзі в душі були чужі один одному. Недарма Державін зневажливо, з почуттям своєї російськості, ще й столичної, „вищости” дорікає своєму „малоросійському” другові, що зажився десь у сільській глушині: те, що погане для росіянина, може бути зовсім добрим для якогось там „хахла”; добрими віршами своїми українець Капніст зобов'язаний тільки Петербургові і своїм російським

друзям; все інше хай залишається „про твоихъ земляковъ”. Отут підходимо до того, що було для Капніста „святая святых”. Всі джерела одностайно свідчать, що В. Капніст, який писав свої вірші російською мовою, завжди залишався українцем і українським поетом у душі. Недарма ж акад. Я. К. Грот відзначає, що „въ правописаніи Капниста отражается часто выговоръ малороссіянь”. Більше того. Державін не міг не знати того, що було відомо зовсім сторонній людині — Ф. Ф. Вігелю. У своїх „Спогадах” Вігель, що добре знав багатьох визначних сучасників, пише: „Примечательны были также два украинца: один поет в отставке (мова мовиться про останній період життя Капніста — О. О.), другой в сем звании только что поступивший на службу. Оба они, несмотря на единоверие, единокровие, единоезвание, на двухвековое соединение их родины с Россией, тайком ненавидели ее и русских, москалей, кацапов. Это были Капнист и Гнедич. Василий Васильевич Капнист женился на родной сестре жены Державина, и даже эти брачные узы не могли привязать его к России...” І це було, справді, так. С. В. Скалон згадує про свого батька: „Мой отец страстно любил свою родину и готов был жертвовать всем состоянием для блага Малороссии; при малейшем угнетении или несправедливости начальников, он летел в Петербург, бросал семейство, делал долги... и, сражаясь часто с знаменитыми людьми, почти всегда возвращался победителем”. — „Вообще — продовжує С. В. Скалон — он (В. В. Капніст — О. О.) принимал живое участие во всем, что касалось Малороссии и как бы страдал вместе с нею; близко принимая к сердцу нужды своего края, он почти всегда бывал грустен и в дурном расположении духа. Его заветным желанием было восстановить прежнее благоденствие и богатство Малороссии, оживить народ, помнивший еще свою свободу, но угнетенный и преследуемый несправедливостью земской полиции того времени”. Більше не можна було сказати в ті часи, ще й у спогадах, надрукованих під російською цензурою.

Ми добре знаємо тепер, коли опубліковані основні документи про закордонну місію Капніста 1791 року, чого саме прагнув він, в чому вбачав порятунок і щастя своєї батьківщини. Так, він не міг бути щасливий, коли нещаслива була Україна. Він, справді, страждав разом з нею. Хіба міг він це сховати від своїх петербурзьких друзів, і хіба російські друзі могли це йому подарувати. Це було більше, ніж політичне розходження. Це була тая духовна і моральна прірва, яка завжди віддаляла Василя Капніста від його російських друзів, від російської літератури, від усього російського. Так, він писав свої твори російською мовою, бо це була літера-

турна мова тогочасної української інтелігенції. Але глибоко неправий був акад. С. О. Єфремов, який колись кинув камінцем у „Рубанів, Богдановичів, Капністів і т. і., що цілком навіть забувають про свої рідні літературні традиції”. Не кажемо про інших, але Василь Капніст, що писав свої твори російською мовою, був і залишився назавжди українським поетом. Новітні досліді проф. Дмитра Чижевського про впливи Сковороди на творчість Капніста переконливо доводять про це. Аджеж відгуки Сковородинської філософії дуже помітні в ліриці Капніста, і, безперечно, Капніст перебував під впливом Сковороди — і естетичним, і особливо етичним. Проф. Д. Чижевський слушно каже, що „вірші Сковороди Капніст міг легко пізнати”, бо „він приятелював з Василем Томарою, учнем Сковороди, що, як відомо, назавжди залишився вірний пам’яті вчителя. Капніст навіть користався порадами Томари в питаннях поетичних”. Окрім того, Капніст „був зв’язаний із іншим почитателем Сковороди, А. Прокоповичем-Антонським”. Нарешті, „обертався Капніст взагалі в масонських колах, що мали певний інтерес до творів Сковороди... та в яких він міг зустрінутись із Михайлом Ковалінським”.

Ми бачили на прикладі „Оди на рабство” великий вплив української національно-політичної думки на творчість Капніста. Ми побачимо далі це в найвидатнішому, ще й досі недоціненому якслід, творі Капніста — його безсмертній „Ябеді”.

(Далі буде)

Частина II*)

I

Року 1785, у січні, В. Капніст був обраний на Київського губерніяльного маршала шляхетства. Це обрання було для двадцятьдев'ятилітнього поета виявом повного визнання його громадсько-літературних заслуг перед батьківщиною. Ми не зробимо, мабуть, жодної помилки, коли пов'яжемо цей акт з великим успіхом Капністової «Оды на рабство», як сміливого протесту проти уярмлення України. Нові обов'язки зв'язують Капніста з Києвом. Але й тепер він більше часу віддає своїй улюбленій Обухівці. «Сказать Вамъ мое житье-бытье? — писав він Державіну 20 липня 1786 року — Вотъ оно: душевно отсталъ я отъ всякихъ великосвѣтскихъ замысловъ. Съискиваю свое истинное щастіе въ уединеніи, въ содружествѣ Сашеньки (дружина В. Капніста — О. О.), въ воспитаніи дѣтей, въ созерцаніи прекраснѣйшей дѣвственной природы, лелѣющей обитель мою, въ погруженіи себя иногда въ нѣдра души моей и въ воспареніи оттуда иногда къ Источнику ея и всея твари. Вотъ мои упражненія душевныя. Руками упражняюсь то въ очищеніи и украшеніи сада моего, какого прекраснѣе и рѣдкіе цари имѣють, въ обозрѣніи хозяйства, въ построеніи новаго домика, словомъ, во всѣхъ сельскихъ пріятныхъ и, можно сказать, покойныхъ трудахъ. Часто и, лучше сказать, каждый день мы ходимъ съ Сашенькой прогуливаться въ прекрасныхъ при рѣкѣ Пслѣ лежащихъ рощахъ, водимъ съ собою Ганюшку (син В. Капніста — О. О.), на травкѣ ребячимся съ нимъ, то ляжемъ подъ густою и разширившею тѣнь и вѣтви грушею, читаемъ, бесѣдуемъ и прочая... Прямо вамъ сказать, живемъ щастливо».

Але це «пустинножитіє» тривало недовго. Капністове губерніяльне маршалство збіглося з подорожжю Катерини II на Україну й до Криму 1787 року. Як губерніяльний маршал, Капніст мусів узяти безпосередню

*) Перша частина цієї праці була надрукована в «Літературно-науковому збірнику», видання УВАН, Нью-Йорк, 1952, стор. 177-194.

участь у готуванні до зустрічі імператриці й репрезентувати київське шляхетство під час різних урочистостей, пов'язаних з її приїдом. Це був дуже важливий момент в історії України і в житті самого Капніста. Аджеж подорож Катерини II на південь її неосяжної імперії мала велике політичне — зовнішнє і внутрішнє — значення. Передусім заходилося на війну з Туреччиною, яка правильно оцінила подорож російської імператриці як антитурецьку демонстрацію. Переговори з австрійським імператором Йосифом II і з польським королем Станіславом Августом щільно пов'язані були з готуванням до нової війни на Близькому Сході (союз з Австрією і роля Польщі як буфера проти Пруссії). В цій війні Україна і українська військова сила мали відіграти дуже важливу роль, а найголовніше те, що могла створитися нова й добра нагода поставити українське питання на міжнародному форумі. Це, безперечно, було ясне для українських політичних кіл, які в цей час шукали собі спільників і за кордоном (приміром, у Польщі), і в Росії. Внутрішньополітичні відносини в Російській імперії були дуже заплутані й загострені. Політична опозиція в Росії, очолювана престолонаслідником вел. князем Павлом Петровичем і пов'язана з широкими колами російської ліберальної інтелігенції (зокрема масонства), готувалася до рішучого виступу проти уряду Катерини II та її всемогутнього фаворита кн. Потьомкіна. З цією опозицією був близько зв'язаний фельдмаршал гр. П. Рум'янцев, генерал-губернатор України. За таких обставин, природно, намічається політичний *б'лок* між українськими автономістами¹⁾ й російською опозицією. Спільність найближчих завдань відсувала на майбутнє основні, принципові розбіжності, а спільна міжнародно-політична орієнтація диктувала певну координацію сил і дій. Саме подорож імператриці на південь, з одного боку, розкривала всі ці суперечності, доводячи їх майже до одвертого конфлікту, принаймні у внутрішньополітичних питаннях і взаєминах, а, з другого боку, давала винятково зручну нагоду для різних зустрічей, офіційних і таємних нарад, обміну інформаціями, встановлення особистих стосунків, і то в широкому міжнародному масштабі.

Важко сказати, чи вже тоді, чи, може, пізніше, в Капніста викристалізувалася думка про шукання допомоги для визволення України за кордоном. Це залишиться, мабуть, назавжди таємницею для історії. Але, безперечно, тодішні обставини мусили сприяти пошвавленню української визвольної акції. І становище київського губерніяльного маршала, на якому тоді був Капніст, було, з цього погляду, особливо відповідальне й зручне. Далекий від двірських сфер та інтриг, він одночасно, як лідер місцевого шляхетства, до того ще відомий поет і член Російської Академії, людина

¹⁾ Термін «автономізм» (звідси «автономісти») скрізь в розумінні *самостійности*.

з широкими знайомствами, був надто навидноті і сам міг добре бачити навколо себе. Він був у Києві під час кількатижневого перебування там Катерини II (вона була тут до весни, чекаючи на початок навігації Дніпром) і супроводжував далі імператорський поїзд (власне флоту) аж до Кременчука, де починалося Катеринославське намісництво. В цей час Капніст мав повну можливість зустрічатися з різними російськими достойниками і політичними діячами, навіть опозиційного напрямку (і такі були в почете імператриці або серед урядовців імператорського поїзду); це, між іншим, полегшувалося тим, що там був друг і свояк Капніста М. О. Львов, тоді урядовець поштового відомства.

Та, може, найцікавіше те, що Капніст у Києві й під час дальшої подорожі імператриці міг бачитися і розмовляти, на цікаві для обох сторін теми, з польськими представниками: чимало польських магнатів, особливо з Правобережної України й польських двірських кіл, були в Києві і в Каневі (де відбулася зустріч Катерини II з Станіславом Августом), а в їхньому почеті були, звичайно, різні політично заангажовані особи. Польські політичні кола були взагалі добре поінформовані про антиросійські настрої лівобережноукраїнського шляхетства. Недарма ж, галицький польський делегат Морський доводив пруському міністрові графові Герцбергу, в червні 1790 року, в Райхенбаху, що нема чого боятися Росії, бо «не лише в Польщі, а й на Україні ненавидять москалів». Це тим більш мусило цікавити польських політиків, що вони самі тоді (й пізніше) шукали собі допомоги проти Росії за кордоном, зокрема у Пруссії (приміром, пересправи подружжя Ржевуських з гр. Герцбергом 1788-1789 р.). В свою чергу, ближче знайомство з польськими політичними настроями могло мати певний вплив на тактику українських автономістів щодо Росії. Годі й казати, що подорож імператриці через усі три лівобережні намісництва сприяла також пожвавленню контакту поміж різними українськими політичними осередками, гуртками й окремими діячами.

Будь-що-будь, з українським шляхетством треба було тоді рахуватися й російському урядові. Отож зроблена була спроба «приласкати» Київського губерніяльного маршала. «У здѣшняго губернскаго предводителя *Васкѣ* (sic! — О. О.) *Пугачева*, — писав Державіну М. О. Львов з Києва 23 березня 1787 р. — сынъ родился Николай, Государыня его крестила и дала ему табакерку въ 1 110 рублей». Через те що незабаром кінчалися маршальські повноваження Капніста, «іменним височайшим указом» 27 липня 1787 р. йому було доручено «главное надзираніе» Київського державного шовкового заводу, з платнею 450 карб. на рік (досить висока на той час), і тоді ж він дістав чин надвірного радника. 2 травня 1787 року Капніст у Кременчуці «получилъ отпускъ» і був «жалованъ къ рукѣ» імператриці.

Після губерніяльного маршальства (воно закінчилося 2 лютого 1788 р.) Капніст фактично залишився «не у д'їлѣ». Шовковий завод взагалі весь час провадив жалюгідне існування, під доглядом або, краще, недоглядом випадкових майстрів-чужинців, і його головному надзирателеві (Капністові) було зовсім байдуже, чи шовкова черва виконувала свої природно-промислові функції, чи, як це справді було, масами гинула. Здебільшого Капніст жив в Обухівці, зайнятий родинними справами, господарством, літературними творами, — це все назовні, а суттю весь час ішла глибока внутрішня праця, обдумування важливих українських політичних проблем, що виникали в умовах важкої війни з Туреччиною й загострення міжнароднополітичної ситуації. Зрідка виїжджав Капніст до Петербургу (приблизно, 1788 року), підтримуючи свої старі літературні й особисті зв'язки. Листування його стало досить рідким. Важкі сімейні втрати (в нього померли два маленькі сини) викликали глибокі філософські думки й настрій релігійної резигнації. «Я привыкъ уже претерпѣвать, — писав він Державіну з Обухівки 10 травня 1789 року, — . . . Скорби, наносимыя намъ міромъ, суть тщета, равно какъ и удовольствія и прелести. Скорбы (sic! — О. О.) же, Богомъ посилаемыя на насъ, благи намъ по многому по слову: блаженъ, его же аще накажеш, Господи! Въ сихъ мысляхъ, любезнѣйшій другъ, пріймайте (sic! — О. О.) судьбу вашу и не преклоняйтесь на роптаніе противу воли Всевишняго лишнымъ скорбѣніемъ».

Але, разом з тим, Капніст у цей час пише свою «Оду на смерть сына» — цей гнівний осуд російського режиму.

Возможно ль, зря коварство злое,
 Ведуще правость въ смертну сѣть,
 Порокъ, достоинство прямое
 Хулою ищущій сотреть,
 Зря стыдъ поправшую кичливость,
 Держащу скиптръ несправедливость,
 У ногъ вельможъ ползущу лесть,
 Возможно ль, ими не гнушаясь,
 Отъ вида ихъ не содрогаясь,
 Ихъ мерзости и злобу снести?

Ми нічого не знаємо про політичну діяльність Капніста цього часу. Можемо лише догадуватися, що вона була інтенсивна. Закордонна місія 1791 року переконливо доводить це.

II

Російсько-турецька війна 1788-1791 рр. велася дуже мляво. Блискучі перемоги Суворова при Фокшанах і Римнику, де вирішальна роля належала українським частинам, взяття штурмом фортеці Ізмаїла й інші успіхи

російської армії були зведені нанівець австрійськими поразками і кволим керівництвом Потьомкіна. Туреччина знайшла собі міжнародну підтримку й піднесла голову. Пруссія уклала союзні договори з Туреччиною і Польщею. Швеція оголосила війну Росії й завдала їй дошкульних ударів. Австрія була ще заклопотана своїми внутрішніми справами (повстання в Бельгії, заколоти в Угорщині, Чехії та Італії). Політичний обрій в Європі був укритий хмарами Французької революції, які нічого доброго не віщували обом імперіям — австрійській і російській. А головне, Пруссія, підтримувана Англією, невпинно готувалася до війни з Росією. Недарма ще 1787 року французький посол у Петербурзі гр. Сегюр у розмовах порівнював Пруссію з Македонією, а імперію Катерини II — з Кіровою. Внутрішнє становище імперії було дуже напружене. Ситуація уряду Катерини II стала критичною. Підносила голову опозиція. Українські автономісти готувалися до рішучого бою проти російського централізму.

Які сили були в розпорядженні українських політичних чинників того часу? Це питання вимагає спеціального дослідження. Коротко кажучи, українські автономісти провадили політичну й військову підготовку повстання проти Росії й шукали собі підтримки зовні, як з боку російської опозиції (підтримка морально-політична), так особливо з боку міжнародних сил (підтримка військово-політична). Вже сам факт закордонної місії Капніста 1791 року промовляє за те, що на Україні провадилася відповідна політична підготовка. Ми не маємо певних відомостей про це. Але інакше й не могло бути. Мав цілковиту рацію М. С. Грушевський, коли писав з нагоди відповідних публікацій польського історика проф. Броніслава Дембінського, що Капніст, як київський губерніяльний маршал, «справді, міг якесь поручення від української шляхти дістати». А С. О. Єфремов зауважив, що «звичайно, „Історія Русов” не стояла цілком нарізно ні од письменства українського . . . , ні од життя, коли можливий був такий учинок, як відома од гуртка однодумців висилка Капніста до Пруссії, щоб шукати у чужоземців собі оборони». Правда, вороги українства, а в тому числі й деякі недолугі нащадки українського шляхетства, намагалися довести, що місія Капніста 1791 року позбавлена була великого громадсько-політичного значення, бо, мовляв, цей «подлинно грекъ, а не малороссіянинъ» (слова одного офіційного документу про батька В. В. Капніста) не мав за собою нікого, ніякої підтримки з боку провідних кіл тогочасного українства, отже був звичайним авантюристом, яких тоді чимало вешталось по Європі. На жаль, цю версію підтверджували (з тих чи тих міркувань) навіть деякі українські дослідники (приміром, акад. М. І. Петров, який називає «затъю» Капніста «сумасбродною», «вѣроятно, навѣянною французскими идеями»). Зрештою, й українська історіографія не зовсім правильно оцінювала місію Капніста та його особисту роль в ній. М. Грушевський, приміром, колись назвав

Капніста «горячою головою», а пляни його гуртка — «мріяма, не підтриманими загалом». А вже цілковитим безглуздям були наклепи російських чорносотенців, які оголосили місію Капніста за модерну «австрійську інтригу» («австрійського професора Грушевського»), або ж спроби декого з нащадків Капніста витлумачити місію їх предка як розпочату в інтересах Росії, мало не з доручення російського уряду, отже показати Капніста в ролі якогось російського урядового аганта. Ці спроби жалюгідні й смішні, як і недавня спроба радянської історіографії намалювати Капніста «російським патріотом», якого марно намагався зробити своїм агентом пруський уряд. Новітні досліди, на підставі архівних матеріалів, цілковито доводять широкий громадський характер місії Капніста й серйозність її підготовки, тим самим стверджуючи думку М. Грушевського про існування «гуртка Капніста», якоїсь групи міцних людей — українських патріотів. Такий гурток справді був, але він мав ширше громадсько-політичне й національно-культурне значення, ніж це уявляв собі Грушевський. Це було коло осіб, що входили до Новгород-сіверського українського патріотичного гуртка 1780-1790-их років.

В. В. Капніст мав винятково широкі особисті, фамільні й громадські зв'язки на Україні, і то по всіх трьох намісництвах колишньої Гетьманщини, та й взагалі на Лівобережній і Південній Україні. Годі й казати про Київське намісництво, до складу якого входила тоді рідна Капністові Миргородщина з його Обухівкою й де серед дідичів, вищої губерніяльної адміністрації й шляхетських маршалів у Капніста було чимало родичів, друзів та однодумців. Аджеж серед шляхетства Київського намісництва діяли тоді такі люди, як, приміром, близький свояк Капніста (через Танських і Дунин-Борковських) — Петро Іванович Симоновський, згодом голова Київського Верхнього Земського Суду, палкий український патріот і автор відомого «Краткого описанія о козацкомъ малороссійском народѣ и о военныхъ его дѣлахъ». Були родичі й знайомі Капніста серед шляхетства Чернігівського намісництва, де він якийсь час (1781) служив (Дунин-Борковські, близькі родичі Капніста, Лизогуби, Капністові свояки, та інші). А найбільш інтересні для нас зв'язки В. Капніста з Новгород-сіверським намісництвом, де він також мав багато родичів і свояків (окрім Дунин-Борковських, зокрема А. Я. Дунин-Борковського, одруженого з К. М. Ширай, ще рідний брат П. І. Симоновського — Данило Симоновський та інші), знайомих (між іншим, він, мабуть, був знайомий з О. К. Лобисевичем, теж його, хоч і далеким, свояком, з яким він мав чимало спільних друзів і знайомих)²⁾, друзів і однодумців (серед учасників Новгород-сівер-

²⁾ Зокрема, Київський катедральний протоієрей Іван Леванда, Іван Григорович Туманський та інші.

ського гуртка, а також серед молодих українських старшин, які служили тоді в російській армії). Особливо цікаві з цього погляду стосунки Капніста з Гудовичами, зокрема з опальним тоді генералом Андрієм Васильовичем Гудовичем, його близьким свояком (через Дунин-Борковських), сусідю (Обухівка була дуже близько від одного з головних маєтків Гудовича — Сорочинець, Миргородського повіту) і, мабуть, однодумцем, а головне — видним представником опозиції політиці Катерини II, людиною з великими міжнародно-політичними зв'язками (зокрема в Пруссії, де він здавна, ще в 1761-1762 років, був знайомий з першим міністром гр. Герцбергом). На нашу думку, саме Андрій Гудович зв'язав Капніста з лідерами «новгород-сіверців», виразна національно-політична лінія яких була дуже близька до засад і цілей Капністової акції 1791 року, — а з другого боку, він міг скерувати закордонну акцію новгород-сіверських патріотів (і Капніста) в певному, колись добре знайомому йому, напрямку.³⁾

А втім, самими українськими зв'язками не вичерпується питання про політичну підготовку місії Капніста. Бо є підстави думати, що українські автономісти в своїй антиросійській акції послуговувалися також деякою підтримкою російської політичної опозиції. Звичайно, ми далекі від думки про *організаційний* зв'язок між російською опозицією й українською іредентою. Але гадаємо, що не слід недоцінювати певного інтересу (далеко не завжди неприхильного) з боку деяких кіл російської громадськості кінця XVIII століття до українського національно-визвольного руху. Аджеж мусили мати українофільські настрої Рилеева свою *Vorgeschichte*, що її, хоч і не легко, все ж можемо добачити в часи Катерини II і Павла I. Не зупиняючися тут спеціально на питанні про російську політичну опозицію того часу (це питання, зрештою, дуже мало висвітлене і в російській історичній науці), вкажемо тільки на можливі канали, якими йшли стосунки між українською іредентою (зокрема в особі Капніста) й російськими опозиціонерами.

Передусім існував контакт між українськими автономістами й російською інтелігенцією в Петербурзі. В російській столиці наприкінці XVIII століття було повним-повно українців, і то кращих представників української інтелігенції, які служили скрізь — у гвардії, в Сенаті, Синоді, колегіях (зокрема, Чужоземних справ, Адміралтейств і Медичній), в Академії наук, військових школах (корпусах — Морському, Сухопутному, Артилерійському, Інженерному), Державному банку тощо. Вони утворювали в Петербурзі поважну й досить авторитетну українську колонію, яка численними нитками була пов'язана з поступовою російською інтелігенцією й

³⁾ Про це докладніше в нашій статті «До питання про місію Капніста 1791 року» («Краківські вісті», 1943, ч. 129).

навіть керівними урядовими колами Росії, але, разом з тим, зберігала найщільніший зв'язок з своєю батьківщиною. І культурне, і політичне життя російської столиці розвивалося тоді під сильним впливом українців. Відповідні зв'язки йшли з російського боку — через Радіщева (дуже близького до української колонії і особисто, бо він був одружений двічі з українками-сестрами Рубановськими, племінницями його друга й товариша по Ляйпцігському університету А. К. Рубановського), Новікова (масонські ложі, де було чимало українців⁴) і з українського боку — через Капніста (літературний гурток Державіна) та інших. Різними шляхами (зокрема, масонським — через Баженова і Львова або через знайомого Державіна — Михайла Антоновського⁵) ці зв'язки доходили аж до самого шефа російської опозиції — вел. кн. Павла Петровича, що здавна виявляв свою прихильність до України і українців (ще під впливом голштинських традицій Гатчинського двору), протегував їм, особливо військовим (тим, що служили в голштинській гвардії його батька — Петра III: А. Гудович, В. Ханенко, С. Карнович, О. Милорадович, Максимович, Борсук, Жураковський та інші, — і в його власних гатчинських військах: М. Котлубицький, П. Капцевич та інші), вживав українських слів тощо. Навіть у найближчому оточенні великого князя були українці (приміром, його флігель-ад'ютант, згодом генерал Микола Осипович Котлубицький, син асесора Колегії закордонних справ, конотопського дідича Осипа Григоровича Котлубицького й дружини його з роду Миклашевських, автор цікавих спогадів).

⁴) В масонських організаціях, близьких до Новікова, брали участь українці: С. І. Гамалія, Ф. Я. Дубянський, М. І. Антоновський, А. В. Могилянський, Л. М. Максимович, Л. Я. Давидовський, М. І. Багрянський, Кочубей, Прокопович-Антонський та інші. Цікаво, що коло 1789 асесор Білоусович, що був зв'язаний через І. В. Лопухіна з Новіковським масонським товариством, заснував масонську ложу в Кременчуці, але в 1792 році вона була «въ недѣйствіи». Обухівка — недалеко від Кременчука, й листування та інші зносини Капніста з Петербургом в 1780-их рр. йшли через Кременчук. Зрештою, сам Капніст був масоном.

⁵) Михайло Іванович Антоновський (нард. 1759), мартініст, українець з Борзни, вихованець Київської Академії й Московського університету, секретар Адміралтейств-колегії (1786), президентом якої був тоді генерал-адмірал вел. кн. Павло Петрович; згодом бібліотекар імператорської Публічної бібліотеки, людина, як на той час, дуже вчена, автор «Исторіи о Малой Россіи», опублікованої у виданні І. Г. Георгі «Описание всѣхъ обитающихъ въ Россійскомъ Государствѣ народовъ», СПб, 1799, ч. IV, і низки інших творів та перекладів, а також цікавих, хоч і трохи фантастичних, «Записок».

Недарма ж в українських колах виникла думка про гетьманство Павла Петровича.

В. Капніст був добре відомий цесаревичу. Його міг представити або Державін⁶⁾, або М. О. Львов, що був зв'язаний з Павлом Петровичем міцними масонськими стосунками й мав на нього великий вплив (і безпосередньо, і через свого вчителя в архітектурі — Баженова, великого прихильника й конфідента цесаревича й, до речі, приятеля Г. А. Полетики). Великий князь протегував Капністові (це могло йти також через Гудовичів.⁷⁾ В родині Капністів збереглася звістка про те, що Павло I мав нагородити Капніста великими маєтками. С. В. Скалон згадує, що про Павла I батько її «не мог и впоследствии говорить равнодушно, рассказывал нам всегда с особенным чувством уважения многие истинно благородные и великодушные поступки этого монарха». Свою «Ябеду» Капніст присвятив Павлові I такими словами:

Монархъ! Принявъ вѣнецъ, Ты правду на престолѣ
Съ Собою воцарилъ: Вельможа въ пышной долѣ,
И рабъ, въ поту лица ядущій хлѣбъ дневный,
Какъ передъ Богомъ, передъ Тобой равны.

і недарма згадує в цій присвяті Капніст:

Но бывъ по мѣрѣ силъ споспѣшникомъ Твоимъ. —

В цих словах чути натяк на старі політичні зв'язки між ними.

Нарешті, українська іредента в 1780-1790-их роках могла розраховувати, якщо не на пряму підтримку, то принаймні на співчуття з боку фельдмаршала Рум'янцева, одного з лідерів російської опозиції й близького конфідента вел. кн. Павла Петровича. А від нього, імперського намісника на Україні і водночас головнокомандуючого «Українською армією» на театрі війни, дуже багато залежало. Жило і діяло ще покоління, яке добре пам'ятало, що його генерал-губернаторство прийшло на Україну не «яко роса на пажить и яко иней на руно» («Історія Русов»). А ось представник цього ж покоління, автор «Історії Русов», палкий український патріот і ідеолог української державности, оцінюючи наслідки діяльності Рум'янцева, згадує про те, що «онъ дѣйствительно оправдалъ надежды патриотическими своими поступками для его блага». Є всі підстави твердити, що «Історія Русов» тут висловила думку українського громадянства

⁶⁾ Перша дружина Державіна — Катерина Яковлівна Бастідон була «молочна сестра» великого князя, і Державін називав його в одному листі (1780) «милостивѣйшимъ покровителемъ семьи моей».

⁷⁾ Павло I, за словами Ф. Булгаріна, «покровительствовалъ всему роду» Гудовичів «за безпредѣльную вѣрность и преданность одного Гудовича» (А. В. Гудовіча) Петрові III.

того часу. Недарма П. В. Завадовський писав Рум'янцеву 1790, що на Україні його «обожають». Для українських автономістів 1780-1790-их років не були секретом такі факти, як ворожість Рум'янцева (та й цілої його армії) до Потьомкіна (пригадати гостру скаргу Капніста на «тиранію Потьомкіна»), опозиція старого фельдмаршала політиці російського уряду під час другої турецької війни (ця опозиція набирала форм одвертого непослуху наказам імператриці), усунення Рум'янцева від керування вищою адміністрацією на Україні (починаючи з 1789 року), яке було доручене 1790 Тульському й Калузькому генерал-губернаторові, генералу М. М. Кречетнікову; його (Рум'янцева) тодішня демонстративна прихильність до відомих діячів українського автономізму другої половини XVIII ст. (брати Іван, Петро і Яків Михайловичі Скоропадські, Г. К. Долинський, Г. А. Полетика, П. Г. Коропчевський, О. К. Лобисевич та інші), дружні, майже родинні (кумовство) стосунки фельдмаршала з багатьма українськими шляхетськими фаміліями, рішуча перевага українців у його фельдмаршальському штабі, серед урядовців його величезних мастків і в його особистому оточенні (В. В. Гудович, П. Г. Дубовик, А. Г. Іваненко, П. І. Миклашевський, М. К. Мосціпанов, М. Р. Політковський, В. І. Скоропадський, М. М. Стороженко, І. М. Ханенко, О. Г. Подлузький, І. Я. Селецький, О. Г. Туманський, А. І. Чапа та інші), дружба його з О. А. Безбородьком і особливо П. В. Завадовським, нарешті, виразна нехоть Рум'янцева до Москви й відома всім його прихильність до української мови тощо. Будь-що-будь, українська традиція XIX ст. мала поважні підстави добре ставитися до Рум'янцева.⁸⁾

Та найголовніше значення за тих обставин мала військова підготовка повстання. Українські політичні діячі, і серед них Капніст, добре розуміли, що тільки маючи власну військову силу, українські автономісти могли сподіватися реальної допомоги з боку закордонних політичних чинників, а головне — тільки ця військова сила могла забезпечити Україні здійснення її національно-державних прагнень супроти зажерливих апетитів її могутніх сусідів. У цей час Україна-Гетьманщина переживала велику кризу своєї військової організації. Російський уряд на початку 1780-их років скасував старий козацький устрій України. Козацькі полки й сотні були ліквідовані, і, замість старих 10 козацьких полків, були утворені 1784 р. 10 шестиескадронних карабінерних полків, що мали, як особливий корпус регулярного війська, під назвою «Малоросійская конница», ввійти до складу російської армії. Але реформа зупинилася на півдорозі. Українські карабінерні полки зберегли сильні рештки своєї територіяль-

⁸⁾ Докладніше про це в нашій розвідці «Українські автономісти 1780—1790-их рр. і гр. П. Рум'янцев-Задунайський» (рукопис).

ної організації, а головне — вдержали свою стару, місцеву українську старшину. Отож, українські карабінерні полки в складі російської армії являли собою фактично майже автономну організацію, тим небезпечнішу для російського уряду, що і старшина, і козацтво карабінерних полків добре пам'ятали колишню козацьку «вольність» і одверто жалкували за нею. Серед цих українських полків російської армії поширювалося тоді велике невдоволення також з приводу того, що вони, входячи до складу армії Рум'янцева, були упосліджені (передусім матеріально і технічно) супроти армії Потьомкіна, а тим самим особа Потьомкіна, який взагалі не користувався доброю славою серед лівобережноукраїнського шляхетства (на Південній Україні було інакше), ставала ще більш одіозною. Якщо ця організація взагалі творила потенціально загрозу російському пануванню на Україні, то її гостре невдоволення російською політикою та її реформами на Гетьманщині було цілком реальною силою, що в руках українських автономістів ставала дуже небезпечною для Росії зброєю, а, з другого боку, воно неминуче активізувало українську іреденту, надто ж за обставин важкої війни з Туреччиною і Швецією й напередодні сподіваної війни з Пруссією.

Капніст прекрасно розумів значення військової сили, зокрема українських карабінерних полків, тим паче, що він був, очевидно, зв'язаний з деякими українськими старшинами тих полків, приміром, із своїм родичем (власне, свояком) гр. Василем Васильовичем Гудовичем (молодшим), полковником Київського карабінерного полку в 1784—1794-их рр., який в 1787—1794-их рр. був «неотлучно» при фельдмаршалі Рум'янцеві, або з Михайлом Павловичем Миклашевським, на той час полковником Стародубського карабінерного полку. Але для українських автономістів, в тому числі для Капніста, було зовсім ясно, що тільки відновлення українського козацького війська створить належну військову базу для визволення України з-під російського ярма та відродження українського державного буття. Отож на початку 1788 року Капніст складає й подає Катерині II проект відновлення козацьких полків на Україні («Положеніе, на какомъ можетъ быть набрано и содержано войско охочихъ козаковъ»)⁹). Це мало бути окреме козацьке кінне військо, складене з добровольців, під командою власної старшини, частково виборної (сотенна старшина), фактично не зв'язане з російською армією. Проект Капніста зустрів критику з боку гр. О. Безбородька, який боявся, щоб «отноудь то не имѣло вида прежняго

⁹) Мабуть, з цим проектом була зв'язана подорож Капніста до Петербургу 1788 і перебування його там в 1788—1789-их рр., під час якого він міг відбутися якісь, на жаль, ближче нам невідомі, наради з представниками російської опозиції й поінформуватися про її настрої та плани.

гетманства», й тому заперечував проти окремішности козацького війська й виборности старшини, хоч загалом погоджувався з проєктом, як і Потьомкін, який назвав проєкт «полезнымъ» і вважав «быть ему по образцу донскихъ казаковъ». В такому вигляді проєкт відповідав тодішнім мілітарним і політичним інтересам російського уряду, який був тої думки, що — як писала Катерина II Потьомкінові 6. VII. 1789 р. — «умноженіе войскъ казачьихъ, къ которымъ въ свое время могли бы присоединиться и заграничные наши единовѣрцы, весьма нужно». Але реалізація цього була передана Потьомкінові, отже перенесена на територію Південної України. Ясна річ, що це нічого спільного не мало з проєктом Капніста, як і проголошення Потьомкіна 10. I. 1790 року «великимъ гетманомъ Нашихъ козацкихъ Скатеринославскихъ и Черноморскихъ войскъ» аж ніяк не було відновленням традиційної форми української козацької держави. Зрештою, для російського уряду це мало суто кон'юнктуральний характер. Р. 1794 той же Безбородько писав гр. О. Р. Воронцову: «ежели въ 1790 году хотѣли употребить подобное крайнее средство (мова мовиться про відновлення козацького війська на Україні — О. О.), то самая уже крайность нашего положения того требовала. Мы были въ войнѣ съ Шведами и Турками, ожидая ея отъ Англіи и Пруссіи. Поляки, на то время весьма сильные, противу насъ были готовы. Надлежало потому искать способовъ къ ихъ истребленію независимо отъ нашихъ операцій... Теперь мы не въ такомъ крайнемъ положеніи. Украина, Подолия и Волянь наши. Слѣдовательно было бы возмутить свой собственный народъ, помнящій времена Хмельницкаго и склонный къ казачеству. Тутъ сдѣлалася бы военная нація и тѣмъ опаснѣе, что и Малороссія (Гетьманщина — О. О.) заразилася бы тотчасъ тѣмъ же духомъ, а за нею и его (Потьомкіна — О. О.) губернія (себто Південна Україна — О. О.). Отъ чего вышла бы новаго рода революція, въ которой, по крайней мѣрѣ, принуждены будемъ возстановлять гетманство, дозволять многія нелѣпыя свободы и, словомъ, терять то, чѣмъ смирно и тихо на вѣки бы владѣли».

Тим часом війна йшла далі, все більш ускладнюючи становище Росії. Ніхто не міг сказати, звідки саме — чи з півдня, чи з заходу — насувалася воєнна загроза для імперії. Це особливо виявилось в 1790—1791-их рр. Недарма ж 1790 року російський уряд перевіряє стан мобілізаційної готовости на Україні, зокрема в Києві і Переяславі, де переводиться репарація укріплень. Були вжиті заходи для військової підготовки київських та переяславських міщан. Ці міські збройні формації мали бути підпорядковані «великому гетьманові» Потьомкінові. До того ще внутрішнє становище на Лівобережній Україні було дуже напружене. Саме 1791 року генерал-губернатор Кречетніков завдав чималого вдару сподіванкам багатьох тисяч українських шляхетських (здебільшого козацьких) фамілій, які

прагнули російського дворянства. Це викликало велике невдоволення не лише серед дрібношляхетської маси. Можна думати, що дворянські зібрання 1790—1791 років на Лівобережній Україні (приміром, новгород-сіверське дворянське зібрання, що закінчилося 19 червня 1790 року) були дуже бурхливі. Звичайно, там, на прилюдних зборах, не обговорювали українських державно-політичних питань. Але в кулуарах дворянських з'їздів могли бути різні цікаві зустрічі, інтимні бесіди, далекоюсяглі пляни... Також настрої українського міщанства не міг не турбувати російський уряд.¹⁰ Взагалі настрої на Україні був дуже тривожний. Скрізь виникали великі пожежі (зокрема, в Глухові 1790 року, в Новгороді-Сіверському 1791 року тощо). Незалежно від того, звідки сподівалися головного вдару (чи з боку Туреччини, чи з боку Пруссії й Польщі), факт величезного напруження військово-політичного становища Російської імперії дуже яскраво засвідчений мобілізаційними готуваннями на Україні, ще і в центрах, надто віддалених від кордонів Туреччини й Пруссії. Російський уряд не міг не боятися свого українського запілля. Але цього не могли не знати українські патріоти.

III

За цих обставин, в українських політичних колах виникає думка про звернення по допомогу до міжнародних чинників, зокрема до можливого головного ворога Росії — Пруссії. У квітні 1791 року до пруського державного й кабінет-міністра графа Герцберга (Ewald Friedrich Hertzberg, 1725—1795) звернувся з листом невідомий йому особисто український шляхтич Капніст. Він писав (французькою мовою): «Благаю Вашу Ексцеленцію вибачити мою вільність, що з нею звертаюся безпосередньо до Вас. Вельми важлива держава справа, що привела мене з далекої країни до Вашої Ексцеленції, вимагає швидкого рішення й найбільшої таємниці. Отож, наслідуюся благодати Вас дати мені окрему аудієнцію; моя місія така, що її можна довірити лише Вашій Ексцеленції». Міністер прийняв автора листа. Це був надвірний радник (Conseiller de Cour) і урядовець державних фабрик (un emploi dans les fabriques)¹¹ Капніст, який в конфіденційній розмові (24 квітня) заявив міністрові, що він надісланий своїми земляками («par les habitants de ce pays-là»; мова про «la Petite-Russie ou Ukraine Russe»), які, доведені до крайнього розпачу тиранією російського уряду, зокрема князя Потьомкіна, хотіли б знати, чи можуть вони, в разі війни (Пруссії з Росією), числитися на протекцію пруського короля, коли вони

¹⁰ Див. вище, прим. 7.

¹¹ Ця вказівка Герцберга остаточно розв'язує питання, хто саме був цей Капніст — В. В. чи його брат Петро.

спробують скинути російське ярмо (dans lequel cas ils tacheroient de secouer le joug Russe). Капніст пояснив, що справа йде про країну колишніх запорозьких козаків («Військо Запорозьке»), в яких відібрано всі їх привілеї, а їх поставлено на стопу росіян (en les mettant sur le pied des Russes); що там утворено 28 кавалерійських полків, кожен по 800 чоловік, які служать Росії, не зважаючи на те, що вони воліли б відновити давню козацьку конституцію (l'ancienne Constitution des Cosaques); що імператриця зформувала 5 губерній — Катеринославську, Харківську, Київську та інші (себто Новгород-сіверську й Чернігівську).

Герцберг ухилився від виразної відповіді, посилаючися на те, що справа війни Пруссії з Росією ще не вирішена і що, в разі війни, від самих українців залежатиме, яке становище займе до них Пруссія. Герцберг трохи побоювався, чи не був Капніст посланий російським урядом, щоб позондувати в Берліні ґрунт. Але сам же Герцберг відкидав подібну можливість (quoiqu'il — Капніст — n'en ait pas la mine exterieure). Очевидно, особа Капніста і його пропозиція справили на Герцберга не абияке враження (Капніст, справді, дуже не подібний був на різних бельгійських, польських, угорських, балкансько-слов'янських політиків, а нерідко просто авантюристів, які шукали тоді пруської політичної й військової допомоги для своїх цілей та акцій), і він досить прихильно рекомендував його королеві Фрідріхові Вільгельмові II. „cet émissaire (Капніст) a assez bonne mine et m'a parlé d'une manière assez prévenante“, — писав він королеві. Але Фрідріх Вільгельм II поставився до справи дуже холодно, мабуть, головню, з уваги на свої тісні стосунки з російським престолонаслідником, з яким він був зв'язаний ще й масонськими узами, а, можливо, також і з особистої антипатії до свого бувшого фаворита Герцберга, доля якого тоді вже була вирішена (він того ж року дістав відставку). Так чи інакше, король 25 квітня 1791 року схвалив позицію свого міністра в цій справі.

Але суттю відповідь пруського уряду була цілком ясна: це була безумовна відмова. Правда, обидві сторони не вважали пересправи за закінчені, і Капніст домовився з Герцбергом, що зв'язковим, в разі можливого продовження переговорів, буде його брат Петро Васильович, що тоді подорожував по Європі і, безперечно, був утаємничений в акцію брата. Характерно, що в цей же час російська політична опозиція, зокрема через вел. князя Павла Петровича та його конфідентів, провадила також таємні переговори з Пруссією про допомогу проти тодішнього російського уряду. Але всі ці переговори не довели ні до чого. Пруссія, з уваги на Англію, що відмовила їй своєї підтримки, змушена була скласти угоду з Австрією (Райхенбахська, або Теплицька конвенція) й зректися плянів війни проти Росії й свою агресивну політику звернула в бік революційної Франції, що закінчилося розгромом німців під Вальмі. 1791 року закін-

чується війна Росії з Туреччиною¹²), французькі події чимраз більш об'єднують реакційні держави на континенті для боротьби проти «революційної гідри», і, замість війни з Росією, Пруссія любісінько ділить з нею нову польську здобич (другий розбір Польщі).

Треба сказати ще кілька слів з приводу берлінської місії Капніста та її невдачі. Чому саме українські патріоти вдалися тоді по допомогу до Пруссії? Поза всяким сумнівом, лівобережноукраїнська інтелігенція XVIII ст. мала досить міцні, традиційні зв'язки з Німеччиною. Багато українського шляхетства вчилася (а іноді й учило) в німецьких університетах, цікавилася німецькою філософією, наукою й культурою, іноді друкувало там свої праці, а найчастіше купувало там книжки (не тільки німецькі), нерідко володіло німецькою мовою, а разом з тим провадило з давніх давен широку торгівлю з німецькими країнами (в тому числі через пруський порт Кенігсберг або через Вроцлав). Німецька культура, в силу цих обставин, не чужа була українській шляхетській інтелігенції. Але специфічно пруські риси не могли бути популярними на Україні, з її традиційним духом демократизму, тим паче, що і в Німеччині (навіть у самій Пруссії) XVIII ст., вихованій на французькій просвітній літературі, ці пруські риси не були в пошані. І те, що українські автономісти звернулися по допомогу проти Росії до Пруссії, пояснюється лише тим, що, за тогочасних умов, тільки Пруссія (яку тоді підтримувала Англія), могутня країна з першорядною армією, з багатим скарбом, яка відкрито готувалася до війни проти Росії, могла допомогти Україні. Інших зовнішньополітичних можливостей тоді в українських автономістів не було. Отже, звернення до Пруссії було неминучим, тим паче, що й польська партія реформи («конституціоналісти 3 травня»), й російська політична опозиція шукали собі допомоги саме там і могли підказати цей шлях також українській іреденті. Так чи інакше, місія Капніста до Берліну виходила не тільки з більш-менш правильної оцінки міжнародної політичної ситуації, але також і з як слід вибраного моменту — зайвий доказ на те, що за Капністом стояли дуже поважні й добре поінформовані політичні кола. Не їх вина, що зміна загальноєвропейської політичної ситуації знову загнала українську справу в глухий кут російсько-українських відносин.

Інша річ, наскільки правильна була *взагалі* орієнтація України на *закордонну* допомогу в боротьбі проти Росії. Не аналізуючи цього питання в його суті (ця надто широка й складна проблема виходить далеко за межі цього історично-біографічного нарису), мусимо підкреслити традиційність орієнтації українських автономістів на міжнародну ситуацію й закордонну

¹² Ще раніше закінчилася війна Росії із Швецією (Верельський мир 14. VIII. 1790 р.).

допомогу (Б. Хмельницький, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Орлик та інші). Так було до Капніста, так було й після нього. Отже, політика українського автономізму кінця XVIII ст. з цього погляду була безпосереднім продовженням політики Мазепа й Орлика. В основі цього була не служба інтересам чужої держави, навіть не помилковий політичний розрахунок, а ясне розуміння того, що українське питання — проблема міжнародна й може бути розв'язана тільки міжнародним шляхом. Саме цієї міжнародної допомоги шукали українські автономісти наприкінці XVIII ст., але її не знайшли. І коли не справдилась надія на пруську допомогу, дехто з них (переважно молодь) звернув свої погляди в бік революційної Франції, але консервативна більшість, налякана радикалізмом Французької революції, сподівалася досягти українських цілей шляхом порозуміння з Росією. Але — і це було найважливішим наслідком невдачі місії Капніста 1791 року — поважна частина українських патріотів почала усвідомлювати собі ту істину, що справа визволення України й відродження незалежної Української держави — це справа передусім самих українців, — ідея самостійности й незалежности української національно-визвольної боротьби, що з такою силою втілена була тоді у вікопомній «Історії Русов».

В цьому й був головний сенс акції Капніста 1791 року.

IV

З того часу В. Капніст надовго зникає з громадського обр'ю. Акція Капніста мала дуже конспіративний характер і, очевидячки, не виходила за межі вузького кола однодумців. Впадає в око вже той факт, що вона залишилася невідомою російському урядові і, будь-що-будь, не пошкодила Капністові та іншим учасникам справи. Можна думати, що тут Капністові допомогли й його російські спільники. Не можна випускати з ока, що фактичний представник російського уряду в Берліні М. М. Алопеус (1748-1822) був одвертий прихильник Пруссії, отож, міг замовчати Капністову акцію перед своїм урядом, так само, як він приховав од нього, очевидно, відомі йому таємні зносини вел. князя Павла Петровича з пруським двором. Але особисто Капніст безперечно важко переживав невдачу своєї місії й крах своїх політичних плянів. До кінця царювання Катерини II він був у відставці й жив тихо й майже безвиїзно в Обухівці, іноді відзиваючися листовно до петербурзьких друзів, зокрема до Державіна, або зрідка приїжджаючи до столиці (приміром, 1793). 1796 року у Петербурзі (з друкарні Медичної колерії) вийшла в світ збірка творів Капніста. В цей час іде нова й велика літературна праця Капніста, що мала виняткове (на жаль, не оцінене як слід і досі) громадсько-політичне значення. Він творив свою «Ябеду».

Сучасники по-різному оцінили великий твір українського поета. Ф. Вігель писав: «Он (Капніст) много написал стихов и весьма хороших и, заключив поприще свое великим творением своим, называемым „Ябеда“, опустился на лавры. Не обращая внимания на наши слабости, пороки, на наши смешные стороны, он в преувеличенном виде, на позор свету, представил преступные мерзости наших главных судей и их подчиненных. Тут ни в действии, ни в людях нет ничего веселого, забавного, а одно только ужасающее, и не знаю почему назвал это комедией». Інакше підійшов до «Ябеда» молодший сучасник епохи Капніста, що, проте, відбивав у своїх спогадах думки й оцінки дружнього кола сучасників Капніста (державінського літературного гуртка), — М. О. Дмитрієв (племінник І. І. Дмитрієва). Відмічаючи, що «слозь „Ябеда“ грубъ и шероховатъ, хотя и силенъ», він писав: «Комедія Капніста „Ябеда“ была нѣсколько времени забыта, какъ піеса старая. Очень жаль! Нынче опять иногда ее играютъ на театрѣ. Это одна изъ тѣхъ комедій, которыя дѣлаютъ честь не только автору, но всей литературѣ. Сила ея изумительная! Есть такія мѣста, въ которыхъ порокъ, не теряя стороны комической, доходитъ до трагической силы: такова, напримеръ, ужасающая нравственное чувство, оргія членовъ палаты. — Вотъ право Капніста на безсмертіе...».

Дослідники давно вже зауважили, що «Ябеда» була ідейною попередницею «Ревізора» (та деяких інших творів) М. Гоголя. Це, безперечно, так. Але літературознавці упустили з ока два основні моменти: це історично-документальний характер «Ябеда» і її глибокий філософсько-етичний зміст. Передусім «Ябеда» відбиває багато побутових рис російської системи судівництва на Україні і взагалі російсько-української бюрократії 1780-1790-их років. Відомо, що чимало сатирично-побутового матеріалу дала Капністові багатолітня земельна тяжба Капністів з Тарновськими¹³⁾ та, мабуть, і інші подібні судові справи, що так звичайні були тоді серед українського шляхетства. Але особиво цікаво, що в «Ябеді» зустрічаємо майже портретно поданих людей, відносини, побут лівобережно-українського губерніяльного центру кінця XVIII століття. Хіба не можна впізнати у Кривосудові, якому дано таку оцінку:

... Дому господинъ, гражданскій предсѣдатель

Есть сущій истины Іуда и предатель —

голову Новгород-сіверської палати цивільного суду (1786-1793) — І. Я. Селецького, що користувався в колах українських патріотів дуже незавидною репутацією. Того Селецького, що, будучи губерніяльним прокурором у Чернігові в 1780-их роках, «бѣгая по домамъ, разглашаетъ, якобы Государыня лишила многихъ бѣлорусскихъ дворянъ дворянства за то, что они

¹³⁾ Почалася в 1780-их рр. і тяглася до 1801 року.

при розборѣ дворянства давали свідѣтельства, подобныя нашимъ свідѣтельствамъ¹⁴⁾, и сими ложными клеветами многіе смущаются ко вреду бѣдныхъ и требующихъ справедливой помощи людей» (слова А. А. Полетики в листі до брата — Г. А. Полетики в липні 1784 року). Ну, як не згадати тут Кривосудова, який каже:

Я былъ бы очень радъ,
Когда бъ въ крестьянску чернь, чтобъ носа не вносили,
Всѣхъ мелкотравчатыхъ дворянъ перекрестили.

А тирада Доброва:

Не знаю, какъ сказать: иль Ангелъ, или бѣсъ,
Внявъ челобитчиковъ умильному моленью,
Присутственны мѣста всѣ предалъ всесожженю;
А какъ домовъ такихъ нельзя здѣсь вдругъ найти,
Гдѣ выгодно суды могли бы помѣстить,
То Предсѣдатель нашъ въ свой домъ вмѣстилъ Палату,
Съ казны за то себѣ пріобрѣтая плату, —

чи не чудова ілюстрація до сухого документального оповідання про страшну пожежу в Новгороді-Сіверському 1791 року, що знищила всі «Присутственныя мѣста», яким потім довелось тулитися по приватних будинках.

Історичне значення «Ябеды» полягає в тому, що вона яскраво, майже документально малює той глибокий моральний розклад, який, на справедливу думку Капніста та його спільників, принесла на Україну російська губерніяльна реформа і взагалі вся російська централістична політика на Україні. Якщо «Ода на рабство» застерігала проти *можливих* (майбутніх) небезпек для волі й добробуту України від нівеляційної політики Росії 1780-их років, то «Ябеда», у винятково сильній, сатиричній, де комедія підноситься до верхів'їв трагедії, формі, одверто кидає своє невблаганне „J'accuse!“ на підставі страшної картини дійсного стану російського судівництва на Україні. З цього погляду «Ябеда» була безпосереднім продовженням «Оды на рабство» й становить дуже важливу ланку не тільки в літературній, а й в громадсько-політичній діяльності Капніста.

Але «Ябеда» має й глибший, філософський сенс, і це робить її визначним твором європейської літератури. Бо в ній з винятковою — ми сказали б, шекспірівською силою змальовані людські пристрасті й пороки. Зокрема, сцена оргії членів палати, справді, далеко виходить за рамки провінційного чиновницького побуту. Капніст подав тут художнє втілення

¹⁴⁾ Мова мовиться про так звані «свідѣтельства 12 дворянъ», які вважалися тоді законним доказом шляхетського походження претендентів на російське дворянство.

морально-філософської ідеї осуду пороку й злочину. Нехай у цій сцені чимало переборщено, аж до шаржу, вона своєю трагічною, надлюдською силою перевершує аналогічні сцени в споріднених творах Гоголя.

Сучасники, звичайно, розуміли (бо й знали) це ліпше, ніж пізніші дослідники. «Ябеда» могла з'явитися у світ і на сцені лише за Павла I, в 1798 році, і то для того лише, щоб потім довго пролежати під «спудом» російського театрального репертуару. Вона була не тільки по губерніяльній реформі Катерини II на Лівобережній Україні, але й по всій російській централістичній політиці на Україні.¹⁵⁾ Бо заключні слова «Ябеды»: «Жить ябедой и тѣмъ: что взято, то и свято» можуть бути епіграфом не тільки до неї, але й до цілої історії російського панування над Україною XVII-XVIII століття.

V

За Павла I на короткий час Капніст повертається на державну службу (ще 1797 року він приїздить до Петербургу в своїх маєткових справах), але на цей раз ближче до свого улюбленого мистецтва. 1799 року (31. X) Капніст, у чині колезького радника, був «причисленъ къ театральной дирекции и назначенъ на должность по рассматриванію всѣхъ пьесъ и переправливанію оныхъ». Але ця служба недовго забирала увагу Капніста. «Дней Александровыхъ прекрасное начало», з його девізом — керувати Російською імперією «въ духѣ въ Бозѣ почивающей дражайшія бабки Нашей» (Катерини II) прозвучало для українських патріотів похоронним дзвоном. Хоч які були куці павлівські реформи на Україні і як далекі вони були від жадань і сподіванок українських патріотів, але повернення, хай часткове, до установ і порядків часів Катерини II справді не віщувало українцям нічого доброго. Правда, Капніст написав 1801 року оду «Память ноября 6 дня 1796 года», в якій вихваляється Катерину II, але це була, мабуть, тільки неминуча данина часові й обставинам, можливо, навіть з метою самоохорони, бо всім відоме було добре ставлення Павла I до Капніста. Капніст тяжко переживав державний переворот 11 березня

¹⁵⁾ «Ябеда», як і взагалі творчість Капніста, мало досліджена. Зокрема, не вивчений ще авторський текст «Ябеды», «Содержащей в первоначальной редакции более резкую, чем в печатном издании, политическую характеристику царского неправосудия и дикого произвола чиновников» [Д. С. Вабкин, «Слово о полку Игореве» в переводе В. В. Капниста («Слово о полку Игореве». Сборник исследований и статей под редакцией члена-корреспондента АН СССР В. П. Адриановой-Перетц. Москва-Ленинград, 1950), стор. 320].

1801 року і як український автономіст, і як людина, що особисто симпатизувала покійному імператорові. 14 серпня 1801 року Капніст подається до димісії з чином статського радника. Він повертається — на цей раз остаточно — на батьківщину й останні два десятиліття свого життя провадить на рідній Полтавщині, якнайближче до своєї Обухівки й того «пріютнаго домика подъ соломой», який він оспівував у своєму прекрасному вірші.

Але така вже була вдача цієї глибоко скромної, заглибленої у свій внутрішній світ людини і, разом з тим, палкого й невтомного українського патріота, що Капніст не міг довго бути осторонь громадських справ. 1802 року він був обраний генеральним суддею I департаменту Полтавського генерального суду. З 24 березня 1812 року до 19 лютого 1818 року Капніст числиться при Департаменті народної освіти; це була, мабуть, сінекура, що її він завдячував своїм впливовим петербурзьким друзям. Постійний учасник різних дворянських зібрань, він нерідко виступає з цікавими промовами, в дусі українського (територіяльного) патріотизму (приміром, промова на дворянському зібранні 1805), які справляли велике враження на сучасників своїм високим громадянським надхненням. Авторитет Капніста був такий великий, що 1820 року він був обраний полтавським губерніяльним маршалом дворянства (1820-1823), і на цьому посту його знайшла смерть.

Ма мало знаємо про громадсько-політичну діяльність Капніста в цей період його життя, хоч саме від цього часу збереглося чи не найбільше джерел, зокрема частина його листування, а також різні спогади про нього. Але, на превеликий жаль, архів Капністів (власне, його рештки, врятовані Українською Академією Наук у 1924 році), де міститься чимало паперів В. В. Капніста (літературні твори, листування тощо), й досі лишається майже недослідженим. Та немає жодного сумніву, що В. Капніст цього періоду був уже не той «бунтар», яким ми звикли бачити його в 1780-1790-их роках. І часи були не ті, і люди не ті, а головне — літа брали своє. Зовсім не треба робити з «графа Капніста» (як його іноді неточно називають: В. В. Капніст ніколи не був і не писався графом)¹⁶⁾, якогось «мятежного вельможу», щось на кшталт ірландського лорда: Капніст, очевидно, не був учасником «Малоросійського таємного товариства» В. Л. Лукашевича.

А втім, неправий був і Д. І. Дорошенко, коли закинув Капністові його оду 1811 року з приводу відкриття в Полтаві «колюмни» на спомин Полтавської перемоги 1709 року. Так, це був «той самий Василь Капніст, що рівно

¹⁶⁾ Графський титул (італійський) був визнаний за нащадками В. Капніста в Російській імперії щойно в 1876-1877-их роках.

20 років перед тим їздив з таємною місією до Берліна шукати для України захисту проти московської тиранії», який тепер «вшанував відкриття цього ганебного для нас монументу спеціальною одою» (Дорошенко). Відомо також, що В. Капніст, як зрештою переважна більшість лівобережно-українського шляхетства, вороже поставився до вторгнення Наполеона до Росії 1812 року. Українське шляхетство і зокрема Капніст, навчений гірким досвідом 1791 року, добре розуміли, що Наполеон розпочав війну проти Росії не в інтересах визволення України (та інших народів), а до того ще політика Наполеона щодо Польщі аж ніяк не могла бути до вподоби українським патріотам. Капніст бере активну участь у творенні українського козацького ополчення 1812-1813-их рр., що, між іншим, мало на меті обороняти Лівобережну Україну від можливого наступу французької армії. Капніст написав тоді поему «Видѣніе плачущаго надъ Москвой росіянина. 1812 года октября 28 дня». Звичайно, автор не оплакує московської пожежі, навпаки, він каже:

И пламя мстительно вертепъ неправдъ пожрало.
Надъ падшими ли здѣсь чертогами скорбѣтъ?

Подаючи яскраву картину соціально-морального розкладу цілого російського суспільства та його адміністрації, Капніст вбачає в московській катастрофі кару Божу за гріхи росіян. І хоч справжня думка вложена в чужі уста та досить завуальована «патріотичною» фразою і він пророкує остаточну російську перемогу над Наполеоном, поема Капніста була забронена цензурою.

Отже справа не в тому, що «так змінливі в своїх поглядах і переконаннях наші люди» (слова Д. Дорошенка), а в тому, що справді Капніст ні в 1811-1812 роках, ні пізніше не зміняв своїх національних і громадських переконань. Змінилася історична доба, змінилася міжнародна ситуація, змінилося й ставлення провідних українських кіл до проблеми політичної орієнтації України. Покоління новгород-сіверців 1780-их років — а до нього належав Капніст — було захоплене ідеями Американської революції й надхнене її перемогою. Здавалося й вірилося, що й українське визволення буде здобуте тим же шляхом — «консервативної революції» (якщо можна так висловитися) й збройного повстання проти російської влади, підтриманого міжнародними чинниками. Але надія на закордонну допомогу (з боку Пруссії) не справдилася, збройний виступ проти Росії став не тільки неможливим, але й небажаним для українського шляхетства, бо французька революція 1789 року, а особливо її «поглиблення» в першій половині 1790-их років показали українським *шляхетським* патріотам страшну загрозу соціальної революції й знищення цілого суспільно-економічного ладу. «Консервативна революція» на Україні виявилася тоді неможливою, а російський уряд був єдиною твердою владою, що могла втримати й охо-

ронити існуючий громадський лад і порядок. Відтоді увага старшого покоління українських автономістів, до якого належав Капніст, звертається в бік громадської праці й культурно-національного піднесення України в *рамцях Російської імперії*, що неминуче призводило до політичного *компромісу* з російським урядом. Не треба забувати також — новітні дослідники недоцінюють цього — відміни в ставленні тогочасного українського шляхетства до особи царя, династії — з одного боку, й до Росії, народу російського — з другого боку. В той час це були зовсім різні речі. На терені Російської імперії (отже й України) панували ще традиційні феодальні форми політичного мислення, а в них справа *персональної* відданості монархові, взагалі особистий момент у державних стосунках, грали дуже велику роллю. Для українських автономістів XVIII й початку XIX століття ставлення до особи російського монарха, як суверена української держави, було щось зовсім інше, ніж ставлення до російського народу й навіть російської держави. З другого боку, офіційне становище Капніста, так само як і інших українських діячів його стану і віку, вимагало нерідко таких виступів і слів, що аж ніяк не були щирим висловом їх справжніх думок — взагалі велика трагедія всякого більш-менш видатного діяча кожної бездержавної нації, надтож в умовах московського деспотизму. Інша річ, коли б Капністова діяльність цього періоду обмежувалася тільки такими одами (які, зрештою, він писав і в 1780-1790-их рр., на честь Катерини II, Суворова тощо). Але ми знаємо й дещо інше, зовсім протилежне, а скільки ж фактів глибоко підпільної політичної діяльності (а це більше думок!) українських патріотів усіх часів залишилося назавжди захованими від історика!

У своїй, на жаль, неопублікованій (і, здається, не закінченій) розвідці про В. Капніста в 1812-1813 -их рр. Михайло Антонович аналізує один з дуже характерних моментів громадської діяльності Капніста. Мова про роллю Капніста при наборі козацького ополчення 1812-1813-их рр., якому тодішній «малоросійський» генерал-губернатор кн. Я. Лобанов-Ростовський хотів надати загальноросійського характеру. Між генерал-губернатором і полтавським губерніяльним маршалом Д. П. Троцинським виникла сварка, бо Троцинський, як і інші керівні українські діячі, обстоював український вид (себто козацький устрій) цього ополчення. Капніст цілком поділяв думку Троцинського. Захоплений цією справою, він живе навіть якийсь час у маєткові Троцинського — с. Кибинцях. Треба було шукати захисту в Петербурзі проти «злобы Лобанова». Капніст, що вісім літ перед тим посварився з Державіним на особистому ґрунті (вони були перервали всякі стосунки між собою), — в момент, коли слово досить впливового в Петербурзі Державіна могло пригодитися в українській справі, скинув

щось Державін — невідомо. Але відомо, що справа закінчилася згідно з бажаннями українських патріотів. Цей епізод дуже характерний для Капніста, який завжди дбав про *bono publico*. Правду казав Капніст, коли писав у листі до Державіна (18. VII. 1812): «общественныя дѣла были всегда близко къ сердцу моему».

Життя пішло далеко вперед, і Капніст, вірний своїм літературним ідеалам 1780-1790-их років, залишився позаду. Петербурзьке літературне товариство «Бесѣда любителей російскаго слова», що його діяльним членом був Капніст, стояло на правому фланзі російської літератури, плекаючи літературні традиції, які вже стали застарілими. 1815 року, коли М. І. Гнідич, земляк Капніста, розпочав російський переклад «Іліяди», Капніст енергійно обстоює «русское стихосложение» (проти «экзаметровъ», якими переклав клясичний твір Гнідич). Капніст тримає літературний і особистий контакт з такими консервативними діячами й письменниками, як Державін, І. Дмитрієв, В. Озеров, С. С. Уваров (зять великого приятеля Капніста — гр. Олексія К. Розумовського), А. А. Прокопович-Антонський та інші.

Консервативні погляди Капніста стають особливо помітними в його теоретично-літературних студіях останнього періоду. Звичайно, ми не поділяємо думки деяких дослідників (російські автори, а також Закке), що вважають негативне ставлення Капніста до реформ Петра I і пов'язану з цим вимогу позбутися «чужоземного яду» й пам'ятати про звичаї й добродійства предків, — за вияв його реакційности. Годі вже нам дивитися на це російськими очима. Саме з погляду *українських* патріотів петровські реформи з їх централізмом і фактичним скасуванням української державної автономії були явищем негативним, а звичаї предків нагадували українцям про давній козацький устрій та його традиції. Так само не слід вбачати якоїсь реакційности в думках Капніста про те, що руси були нащадками легендарних гіпербореїв, від яких нібито давні греки запозичили свої науки, музику й поезію («Краткое изысканіе о гипербореанахъ и коренномъ російскомъ стихосложеніи» 1814) або що «руську» мову треба розглядати як основу й прамову для інших слов'янських мов, і вона старша за латинську й грецьку, навіть старша за всі інші європейські мови (лист до А. Прокоповича-Антонського). Аналогічні думки були досить поширені серед українських патріотів другої половини XVIII століття. Але, ясна річ, в першій чверті XIX століття вони були вже застарілими.

Будь-що-будь, Капніст ще за життя став клясиком російської літератури. Його твори, зокрема «Оду на рабство» і «Ябеду» високо цінив Пуш-

кін. Вірші Капніста вважалися зразковими. Недарма відомий російський драматург В. Озеров писав Капністові:¹⁷⁾

Теперь, хотя бѣ Эдипъ за скорбной слѣпотой
 Не могъ меня вести къ безсмертью въ путь надежный,
 Стиховъ твоихъ согласьемъ, красотой
 Стиховъ, перу Капнистову приличныхъ,
 Къ безсмертью я дойду, въ досаду злызычныхъ.

В безперечному ідейному консерватизмі Капніста останнього періоду була одна характерна риса, що мала велике значення для дальшого розвитку української національної ідеї. Поруч із своїми старими теоретично-літературними поглядами, Капніст зберіг незмінними вічні й завжди революційні ідеї українського автономізму. Далекий від революційних ідей і течій тогочасного лібералізму, Капніст до кінця залишився українським патріотом в душі 1780–1790-их років, трохи старомодним і стародумним (це помітно, крім його теоретично-літературних студій, і в його поетичних творах цього періоду, і в його захопленні клясицизмом, особливо Горацієм), але завжди щирим і відданим українській справі. Аджеж саме до цієї — останньої — доби діяльності Капніста стосується наведена вище характеристика його, як ворога Росії, зроблена Вігелем. Ідейний консерватизм тут зовсім не заважав Капністові, як не заважав він і його землякові й молодшому сучасникові — Гнідичу, про якого писав Вігель: «Все, кажется, налагало на него долг благодарности к России, а он питал к ней совсем *противное* чувство, которое гораздо после, против воли его, мне часто обнаруживалось в коротких с ним беседах».

Одна з найцікавіших праць Капніста цього періоду — це нещодавно (1950) опублікований його переклад на тогочасну російську літературну мову «Слова о полку Ігореві» з докладним коментарем, що над ним Капніст працював у 1809–1813-их роках. В цьому коментарі, який справді являє собою «первый опыт исторического подхода к изучению „Слова“» (Д. С. Бабкін), Капніст виявив дуже добре знання історії княжої України,¹⁸⁾ географії України, топографії її окремих місцевостей, а особливо україн-

¹⁷⁾ У відповідь на вірші з похвалою трагедії Озерова «Едипъ въ Афинахъ».

¹⁸⁾ Капніст взагалі цікавився історією України. В його архіві зберігся рукописний збірник, який складається з Літопису Граб'янки, «статтей» В. і Ю. Хмельницьких, Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи, «Пунктів» Д. Апостола 1728 р., наказів К. Розумовського та інших актів і документів XVII–XVIII ст. (останній з них — ордер Рум'янцева 1785 про утворення карабінерних полків).

ської мови та фолкльору. Надзвичайно важливі його численні пояснення т. зв. темних місць «Слова» за допомогою живої української мови, — метода, що дала такі плідні наслідки в дальших студіях над цією славною пам'ткою староукраїнської літератури.

Та консерватизм Капніста першої чверти ХІХ ст. свідчив про те, що старе покоління українських патріотів вже не відповідало новим вимогам життя й дальшої боротьби за національну самостійність і визволення України. Потрібні були нові ідеї й нові люди.

Тихо й малопомітно пройшли останні роки Капніста серед бурхливих подій такої бурхливої епохи, як перша чверть ХІХ століття. Ми ще мало знаємо про нього в цей час, та й докладне дослідження його філософії виходить за межі й можливості цього нарису. Капніст здебільшого жив в своїй Обухівці,¹⁹⁾ пише, але мало,²⁰⁾ листувався з друзями (Державін, гр. О. К. Розумовський, Д. П. Трощинський, кн. М. Г. Репнін, В. С. Томара, кн. М. А. Цертелєв, протоіерей І. Леванда, В. С. Попов, В. О. Гоголь та інші), приймає їх у себе (приміром, Державіна 1813 року і, здається, ще 1819, в дорозі до Криму), іноді сам гостює в них (особливо в гр. О. К. Розумовського в його затишному Почепі), зрідка виїздить до Петербургу. Він помер 28 жовтня 1823 року в Кишинях і похований в Обухівці, в своєму чудовому парку, який він сам насадив і який він так любив. Він склав собі епітафію, яка вірно передає всю суть цієї небуденної людини, талановитого поета, великого громадянина.

Капнисть сей глыбою покрылся;
Другъ Музъ, другъ Родины онъ былъ;
Отраду въ томъ лишь находилъ,
Что ей, какъ могъ служба, трудился,
И только здѣсь онъ опочилъ.

★

Нам хочеться сказати ще кілька слів про те насіння — добре насіння, — що його залишив по собі Василь Капніст. Цікаві люди були діти Капніста! Іван Васильович Капніст (1794-1860), приятель кн. М. Г. Репніна, бере участь у складанні відомого проекту про відновлення українського козацтва 1831 року. Брат його — Семен Васильович (1791-1843) був одружений з сестрою декабристів Муравйових-Апостолів. А третій брат — Олекса Васильович Капніст (1796-1869), причетний колись до руху декабристів,

¹⁹⁾ Окрім Миргородського повіту, маєтки В. В. Капніста були ще в повітах Кременчуцькому, Гадяцькому — Полтавської та Верхне-дніпровському — Катеринославської губерній.

²⁰⁾ 1806 вийшло в Петербурзі друге видання його творів.

був приятелем Т. Шевченка — це той Капніст, що привіз його до Репніних. Кирило-методіївець Василь Білозерський писав своєму собратчикові Опанасові Марковичу 1846: «Въ Полтавѣ блеснулъ для меня лучъ радости и надежды: у Скалова — человекъ благороднѣйшаго и чувствительнѣйшаго, который женатъ на дочери поэта Капниста²¹⁾ (цѣну котораго я недавно только узналъ), женщинѣ весьма умной... устрояются литературные вечера. Было два, я былъ на второмъ; на первомъ былъ Чужбинскій, т. е. Афанасьевъ, который теперь находится здѣсь, и читалъ нѣкоторыя произведенія Тар. Гр. (Шевченка — О. О.) и свои записки на Кавказѣ. На второмъ я читалъ Орису²²⁾; присутствовало 4 дѣвушки и др. особы; межъ ними была М-ле Капнистъ, дѣвушка съ умомъ, (страстно) любящая, какъ кажется искренно, Украину. Слушали съ большимъ вниманіемъ и остались весьма довольны, серьезно, умно довольны. Послѣ чтенія, я обратился къ М-ле Капнистъ, дѣйствительно ли нравится ей прочитанная піеса. Она стала доказывать съ жаромъ, почему ей должна понравиться «Орися» — и сказала умныя вещи. Я не думалъ, однакожъ, чтобъ этимъ свѣтскимъ дѣвушкамъ могла она понравиться: такой противоположный бытъ, жизнь! Одинъ изъ слушателей говорилъ, что литер(атура) укр(аинская) есть послѣднее усиліе. Я, разумѣется, ему попротивурѣчилъ и опровергалъ его мысли. М-ле Капнистъ меня поддерживала, и чудно мнѣ было, когда я упомянулъ о славянскихъ стремленіяхъ и литературѣ, въ чемъ полагалъ ручательство въ существованіи Украины, а она подтвердила мои слова. Чудно, если ей (дѣвушкакѣ!) панночкѣ! свѣтской! извѣстно славянское воодушевленіе».

Так, інакше й не могло бути. Бо на цих українських літературних вечорах 1847 року в Полтаві незримо були присутні ще дві особи — Тарас Шевченко й Василь Капніст, який передав новому поколінню діячів українського національного відродження священний прапор українського вивольнення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Київський Центральний Архів Стародавніх Актів, фонди:
 - а) Малоросійської Колегії, 1776, ч. 2040;
 - б) Новгород-сіверського Намісницького Правління, неописані справи.
2. Андреевъ В. Представители власти въ Россіи послѣ Петра I. СПб, 1870, стор. 263, 264, 267, 286.
3. Андріевскій А. Київскій вооруженный мѣщанскій корпусъ въ 1790 г. «Кіевская Старина», 1891, VII, 129-131.

²¹⁾ Скалон Василь Антонович (1805-1882), генерал-майор, зять В. В. Капніста. Скалон Софія Васильовна, нар. Капніст (нар. 1795) його дружина.

²²⁾ «Орися» — відомий твір П. Куліша, написаний 1844 року.

4. Андрієвскій А. Архивная справка о составѣ Кіевскаго «общества» въ 1782-1797 годахъ. «Кіевская Старина», 1894, II, стор. 192-203.
5. Антонович М. Козацький проект Василя Капніста. «Сьогочасне й Минуле», 1939, II, стор. 16-22.
6. Архивъ князя Воронцова, кн. VII, стор. 288, 299; кн. XXIII, стор. 37, 314 (В. П. Капніст).
7. Бабкин Д. «Слово о полку Игореве» в переводе В. В. Капніста. «Слово о полку Игореве». Сборник исследований и статей под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва-Ленинград, 1950, стор. 320-399.
- 7а. Берков П. В. В. Капніст. Москва-Ленинград, 1950.)*
- 7б. Берков П. Русская комедия и комическая опера XVIII века. Москва-Ленинград, 1950.)*
8. Большая Советская Энциклопедия, т. 32, М. 1936, стор. 400.
9. Borschak E. L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale, Paris, 1935, p. 70-71.
10. Булгаринъ Ф. Воспоминанія, ч. II, СПб, 1846, стор. 300; ч. IV, СПб, 1848, стор. 74 (про Гудовичів).
11. Веселовскій А. Капністъ и Горацій. «Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ», XV, 1910, I, 199-232.
12. Вигель Ф. Записки, т. I, М. 1928, стор. 353.
13. Возняк М. Псевдо-Конисьскій і Псевдо-Полетика («Исторія Русовъ» у літературі й науці). Л.-К., 1939, стор. 154-155.
14. Воспоминанія С. В. Скалонъ (урожд. Капністъ). «Историческій Вѣстникъ», 1891, т. XLIV, V, 338-367; VI, 599-625. Передруковано в збірці «Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов», ч. I, М., 1931.
15. Гинзбург Л., Неизданные стихотворения Рубана. «XVIII век». Сборник статей и материалов. Под ред. акад. А. С. Орлова, М.-Ленинград, 1935, стор. 415.
16. Григориїв Н. Німеччина, Росія й Україна. «Нова Україна», 1925, ч. I, Прага, стор. 73.
17. Григоровичъ Н. Канцлеръ князь Александръ Андреевичъ Безбородко въ связи съ событіями его времени. «Сборникъ Имп. Русскаго Историческаго Общества», т. XXIX, СПб, 1881, стор. 6-7, 260-261, 516-517.
18. Грушевський М. Секретна місія українця в Берліні р. 1791. «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», т. IX, Л., 1896, Miscellanea, стор. 7-9.
19. Грушевскій М. Очеркъ історіи українскаго народа, СПб, 1904, стор. 344.
20. Грушевський М. З біжучої хвилі. К., 1907, стор. 56.
21. Hruschewskyj M. Die Ukrainische Frage in historischer Entwicklung. Wien, 1915, S. 36 („Graf Kapnist“).
22. Грушевський М. Історія українскаго народа. «Українскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ», т. I, Петроградъ, 1916, ст. 318.
23. Гуковский Г. Хрестоматія по русской литературе XVIII века, ст. 219-220 («Ода на рабство» В. Капніста).
24. Гуковский Г. Очерки по истории русской литературы и общественной мысли XVIII века, Ленинград, 1938.
25. Dembiński B. Tajna misya ukraińca w Berlinie w r. 1791. „Przegląd Polski“, t. III, Kraków, 1896, str. 511—523.
26. Dembiński B. Plany Seweryna Rzewuskiego. „Kwartalnik Historyczny“, 1914, Roczn. XXVIII, zes. 3-4, str. 487-501.
27. Дмитрієвъ И. И. Взглядъ на мою жизнь. Записки. М., 1886, ст. 61, 269.

*) Ці видання лишилися неприступними авторові цієї праці.

28. Дмитрієвъ М. А. Мелочи изъ запаса моей памяти. М., 1869, ст. 23, 32, 34, 37, 38, 42-44, 211.
29. Donzow D. Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland. Berlin, 1915, ss. 69-70.
30. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї, Вінниця, 1917, ст. 39-44.
31. Донцов Д. Українська державна думка і Європа. Л., 1918, ст. 34-38.
32. Дорошенко Д. Кн. М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський (Сторінка з українського громадського життя першої чвертини XIX століття). «Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Науковий збірник», т. I, Прага 1929, ст. 95-97.
33. Дорошенко Д. З галерії українських міст (Київ, Харків, Катеринослав, Чернігів, Полтава). «Календар-Альманах» «Просвіти» на рік 1931, Л., 1930. Передруковано: «Наступ». Ілюстрований календар-альманах на рік 1943. Прага, 1942, ст. III.
34. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. I. Відень, 1915, ст. 6.
35. Энгельгардт Л. Записки. М., 1868, ст. 22, 26.
36. Евгений митрополитъ. Словарь русскихъ свѣтскихъ писателей, соотечественниковъ и чужестранцевъ, писавшихъ въ Россіи, т. I, М., 1845, ст. 272.
37. Єфремов С. Історія українського письменства, т. I, Вид. IV, Київ-Ляйпціг, ст. 253-254, 269.
38. Есиповъ Г. Путешествіе имп. Екатерины II въ Южную Россію въ 1787 году. «Кіевская Старина», 1890, XII, ст. 392.
39. Sacke G. V. V. Karnist und seine Ode „Na rabstwo“. „Zeitschrift für Slavische Philologie, Bd. XVII, H. 2, Leipzig, 1941, SS. 291-301.
40. Записки Одесскаго Общества Истории и Древностей, т. III, О., 1852, ст. 275.
41. Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski. т. I. Л., 1902, стор. 375—376.
42. Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1912, № 4, ст. 98-109.
43. Kwartalnik Historyczny, 1895 (реферат Б. Дембінського).
44. Кіевская Старина, 1886, XII, ст. 717-722; 1891, IV, ст. 73; 1894, III, ст. 431; 1895, X; 1901, XI, «документы», ст. 71.
45. Клепацький П. Дворянське земське ополчення («козаки») 1812 р. на Полтавщині. «За сто літ», кн. V, К., 1930, ст. 6-21.
46. Коваленко Л. О впливнн французской буржуазной революції на Україну. «Вопросы Истории», 1947, № 2, ст. 80-87.
47. Лазаревскій А. Капнисты. «Русскій Архивъ», 1876, т. III, ст. 437.
48. Лернер Н. Пушкин и Капнист. «Звенья», V, ст. 113.
49. «Литературное наследство», т. 9-10, ст. 304.
50. Майковъ П. П. А. Румянцевъ-Задунайскій. «Русскій Біографическій Словарь», том «Романова-Рясковскій», Петроградъ, 1918, ст. 521-573.
51. Міяковський В. Люди сорокових років (Кирило-методіївці в їх листуванні) «За сто літ», кн. III, ст. 67.
52. Митрофановъ П. Леопольдъ II Австрійскій. Внѣшняя политика. Т. I, ч. I. Петроградъ, 1916, ст. 145-146, 147, 171.
53. Модзалевскій В. Малоросійскій Родословникъ, т. II, К., 1910, «Капнисты» (зокрема ст. 285-286).
54. Мочульскій М. Кн. Микола Андрієвич Цертелєв. «Україна», 1917, кн. 3-4, ст. 43-76.
55. Мочульскій М. Погруддя з бронзи — Микола Цертелєв і Іван Манджура. Л., 1938.

56. Оглоблин О. Нариси з історії капіталізму на Україні, в. I, Х.-К., 1931, ст. 19-20.
57. Оглоблин О. До питання про місію Капніста 1791 року. «Краківські Вісті», 1943, ч. 129.
- 57а. Оглоблин О. Американська революція та український національно-визвольний рух кінця 18 ст. «Вісник», 1955, ч. 7-8 (81-82), ст. 11-16.
- 57б. Ohloblyn O. American Revolution and Ukrainian Liberation Ideas During the Late 18th Century. „The Ukrainian Quarterly”, Vol. XI, Nr. 3, 1955, pp. 203-212.
58. Павловскій И. Малороссійское казачье ополчение въ 1812 году. «Кіевская Страна», 1906, IX.
59. Переяславський О. Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812-1814 рр. «Табір», 1933-1935, чч. 19-23, 25. Варшава.
60. Письмо В. В. Капніста къ С. С. Уварову о экзаметрахъ. «Чтеніе въ Бесѣдѣ любителей русскаго слова», XVII, СПб., 1815, ст. 18-42. Відповідь Уварова, *ibid.*, ст. 47-66.
61. I Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи, т. XXII, № 16 532 (20. IV. 1787).
62. Романовичъ-Славатинскій А. Дворянство въ Россіи, ст. 539.
63. Русскій Біографическій Словарь, том «Ибакъ-Ключаревъ», СПб, 1897, ст. 478-479 (В. П. Капніст).
64. Сайтовъ В. Вас. Вас. Капнисть «Русскій Біографическій Словарь», том «Ибакъ-Ключаревъ», ст. 475-478. Там же деяка бібліографія. Дата народження В. В. Капніста 1757 р. негочна.
65. Сайтовъ В., В. В. Капнисть. «Русская поэзія» за ред. С. Венгерова, ч. I, ст. 725-729.
66. Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. т. XXVII, XXIX, XLII.
67. Семевскій В. Крестьянскій вопросъ въ Россіи, т. I, СПб, 1888, ст. 206.
68. Семенников Б. Радищев. Очерки и исследования. Москва-Петроград, 1923, ст. 7, прим. I, ст. 299, 446-448 («Радищев и Капнисть»).
69. Симоновскій В. Участіе малороссійскихъ козаковъ въ Отечественной войнѣ 1812 г. «Полтавскія Губернскія Вѣдомости», 1900, №№ 140, 144, 153, 158.
70. Сірополко С.-junior. Українська кінно-козацька дивізія в Наполеонівських війнах 1812-13 рр. «Табір», ч. 28-29, 1936, ст. 81-93.
71. «Соборна Україна», 1947, III-IV (серпень-грудень), ст. 136-139. Париж.
72. Сочиненія Г. Р. Державина, т. V, СПб, 1876, *passim*; т. VII, *passim*; т. VIII, СПб, 1880 *passim* (зокрема, ст. 278-279 — біографія В. В. Капніста); т. IX, *passim*. 1880 *passim* (зокрема, ст. 278-279 — біографія В. В. Капніста); т. IX, *passim*.
73. Сочиненія В. Капніста. СПб. 1849 (вид. Олександра Смірдіна).
74. Сочиненія графа П. И. Капніста, т. I, М. 1901, ст. XVII-XVIII. Див. *ibid.* ст. XV-XVI.
75. Stender-Petersen Ad. Gogol und Kotzebue. Zur thematischen Entstehung von Gogols „Revisor“. „Zeitschrift für Slavische Philologie“, В. XII, Н. 3-4, Leipzig, 1935, SS. 21-22.
76. Сухомлиновъ М. Історія Россійской Академіи, в. I, СПб, 1874, ст. 18; в. VI, СПб, 1882, ст. 161-173, 343, 509; в. VII, ст. 55-57, 488-489.
77. Тищенко М. Шовківництво в Києві та на Київщині в XVIII та першій половині XIX ст. «Історично-Географічний Збірник», т. II, К., 1928, ст. 177-178.
78. Ткаченко М. Архів Капністів. «Україна», 1925, VI, 170-173.
79. Труды Кіевской Духовной Академіи, 1911, т. I, ст. 94.

80. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии, I, ст. 135-139.
 81. Труды Черниговской Губернской Архивной Комиссии, в. V, Черн., 1903, «Приложенія», «Сенатскій Архивъ», ст. 10.
 82. Туркестановъ Н. кн. Губернскій Служебникъ. СПб, 1869, ст. 64-65, 78.
 83. Частная переписка Г. А. Полетики (1750-1784), К., 1895, ст. 204.
 84. Чижевський Д. Записки до творчости Сковорода, як поета. І. Василь Капніст та Сковорода. «Науковий Збірник в 30 річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка», Варшава, 1937, ст. 172-176.
 85. Čiževskij D. Literarische Lesefrüchte. Th. V. V. Kapnist und Skovoroda. „Zeitschrift für Slavische Philologie“, XIV, 1937, 337-346.
 86. Чижовъ Ф. Историческое обозрѣніе шелководства въ Киевской губернии, М., 1851, ст. 14-16.

ПРИМІТКА.

У першій частині цієї праці, що була надрукована в «Літературно-Науковому Збірнику», виданому УВАН в Нью-Йорку 1952, ст. 177-194, трапилися, крім помічених і виправлених там, ще такі помилки:

Ст.	Рядок	Надруковано	Треба
179	8 згори	1705	1795
181	6 знизу	О. М. Львова	М. О. Львова
184	14 знизу	добрими знайомими	добрим знайомим
191	4 - " -	сами	вами
191	1 - " -	не упу-	хоч не упу-

Окрім того, на ст. 186, в цитаті з «Оди на рабство» пропущено один рядок. Повинно бути:

- ✓ Гдѣ благо, счастье народно
 Со всѣхъ сторонъ текли свободно,
 Тамъ рабство ихъ отгонить прочь.